

Hlubinková, Zuzana

Tvoření adverbíí

In: Hlubinková, Zuzana. *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 193-226

ISBN 9788021052956

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124103>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TVOŘENÍ ADVERBIÍ

296 Slovním obsahem adverbii je vyjadřovat příznak příznaku, a to hlavně dynamického (děje) a statického (vlastnosti). Odvozují se především od adjektiv, příslovčí, zájmen, méně od substantiv, ojedinele od sloves a číslovek. Příslowce vznikají odvozováním nebo adverbializací. Adverbializací rozumíme postupný proces, jehož výsledkem je ustrnutí forem některých ohebných slovních druhů nebo frazeologických jednotek a příslovečných spojení a jejich přehodnocení v neohebný slovní druh, a to v příslovce.

Odvozená adverbia se tvoří buď sufixací, nebo prefixací. Kompozita jsou ojedinelá.

Pod sufixaci zahrnujeme i konverzi, přestože se při odvozování příslovčí uplatňuje ve větší míře. Sufixace a konverze v tomto případě nestojí proti sobě, neboť nelze vždy jasně určit rozdíl mezi slovnědruhovým formantem (bez zvláštního slovtvorného sufixu) a slovtvorným sufixem.

Nářeční materiál dělíme podle slovnědruhové povahy odvozovacích základů. Rozlišujeme adverbia utvořená ze substantiv, adjektiv, sloves, číslovek, zájmen a adverbii. Z pojmenovacích postupů se při odvozování příslovčí nejvíce uplatňuje transpozice, méně modifikace a mutace. Onomaziologickou kategorií transpozici vytvářejí adverbia deadjektivní, deverbální a denumerální, modifikační deadverbia a mutační adverbia desubstantivní a depronominální.

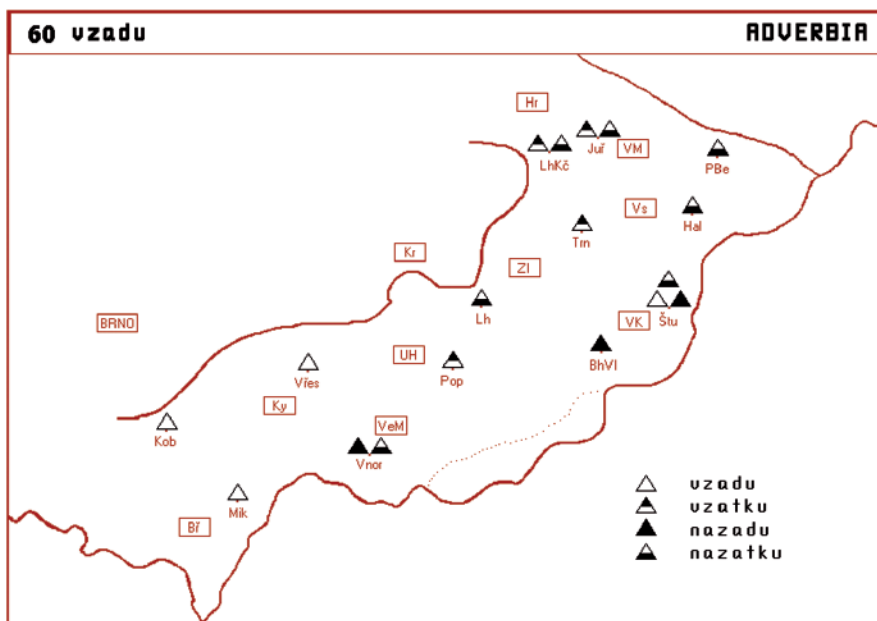
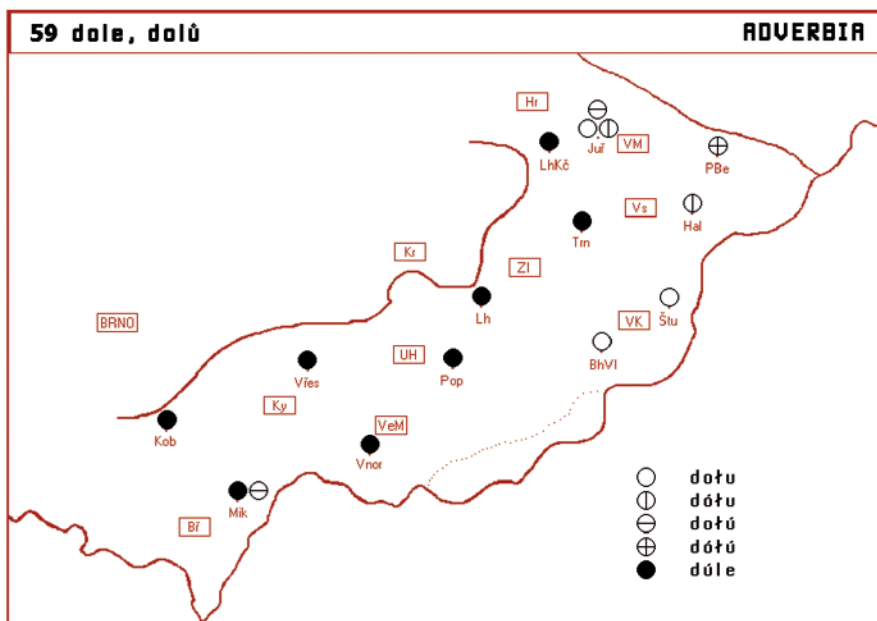
TVOŘENÍ ADVERBIÍ ODVOZOVÁNÍM

ADVERBIA ZE SUBSTANTIV

297 Desubstantivní adverbia vyjadřují okolnost danou nějakým vztahem k substantii vyjádřené podstatným jménem. Při jejich vzniku hrála rozhodující úlohu adverbializace. Při tvoření desubstantivních adverbii se uplatnily formanty *na++u*, *na++o*, *do++u*, *do++a*, *do++y*, *z(e)++u*, *z++a*, *od++u*, *od++a*, *po++u*, *v++u*, *před++em*, *k++u*, *k++i*, *o++o*.

V nářečních monografiích jsou uvedena i adverbia utvořená jinými formanty, a to *zdoli* (J. Chloupek, 1952, s. 102), *navečerku*, *zvečera* (F. Svěrák, 1957, s. 108), *zavčasu*, (F. Svěrák, 1966, s. 94), *stářou* (*on je stářou jag já*), *unohy* (S. Králík, 1984, s. 62-63).

Staré způsoby tvoření představují příslovce s významem času a místa: *dnes*, *zitra/zítřa* // *zajtra/zejtra*, *fčérá/fčera/fčera/fčera*; *doma*, *dóm/dom* // *dómú/dómu/domu*, *dúle* × *dólú/dohú/dólú/dohu*.

Následující útvary byly utvořeny adverbializací prostých substantivních pádů.

1. a 4. p.: *večér/večer, ráno* (adv. času), *trochu* (adv. způsobu a míry)

3. a 6. p.: *venku, hore* (adv. místa)

7. p.: *košem* (adv. místa), *rázem, honem* (adv. způsobu)

Další skupinu tvoří adverbia, která vznikla adverbializací předložkových pádů substantiv.

na++u (6. p.): *nazatku // nazadu, navrchu // navršku, napřetku // napředu, naspotku // naspodu* (adv. místa)

na++0 (4. p.): *navrch, nazadek, napředek* (adv. místa), *narok* (adv. času), *naráz* (adv. způsobu)

do++u (2. p.): *dovrchu, dopřetku // dopředu, dospotku, dozatku // dozadu* (adv. místa)

do++a (2. p.): *dopoledňa, dodneška* (adv. času)

do++y (2. p.): *dohromady* (adv. způsobu)

z(e)++u (2. p.): *zvrchu, zespotku // zespodu, zezatku // zezadu* (adv. místa)

z++a (2. p.): *zdoľa* (adv. místa), *zjara* (adv. času)

od++u (2. p.): *odzadu, ospotku // ospotu* (adv. místa)

od++a (2. p.): *otpoledňa* (adv. času)

po++u (6. p.): *pozutru/pozitru/pozíturu // pozitřku/pozitřeku/pozitřku // pozejtřku // pozajtřešku* (adv. času)

v++u (6. p.): *vzadu // vzatku* (adv. místa)

před++em (7. p.): *předvečerem* (adv. času)

k++u (3. p.): *gvečeru* (adv. času)

k++i (3. p.): *gvúli* (adv. způsobu)

o++0 (4. p.): *około* (adv. místa)

298 Slovotvorná synonyma jsou častá, např. *dóm/dom // dómú/dómu/domu, navrchu // navršku, navrch // dovrchu, zespodu // zespotku // ospotu // ospotku, naráz // rázem*. Byla zachycena i řada tautonym: *dóhú/dohú/dóhu/dohu × dúle, vzadu × vzatku × nazadu × nazatku, pozitří × pozutru/pozitru/pozíturu × pozitřku/pozitřeku/pozitřku × pozejtřku × pozajtřešku, gvečeru × navečér/navečír × předvečerem, košem × około × nakoło* (slovotvorný popis tohoto adverbia – § 320). Jsou znázorněna na mapách č. 59–63.

Mapa č. 59 *dole* (na otázku kde?), *dolů* (na otázku kam?) (s. 194)
Adverbia odpovídající na otázky kde? a kam? se na celé východní Moravě neliší. Výjimku tvoří pouze okolí Veselí nad Moravou, kde se na otázku kde? užívá příslovce *dúle* (SSJČ *dole* na otázku kde?) a na

otázku kam? podoby *dotú* (SSJČ *dolů* na otázku kam?). Na severu a východě Valašska bylo zapsáno adverbium *dotu* (v nejsevernějších částech Valašska a na Vsetínsku v hláskových obměnách *dótú/dotú/dótu*). Na zbyvajícím území se užívá formace *dúle*.

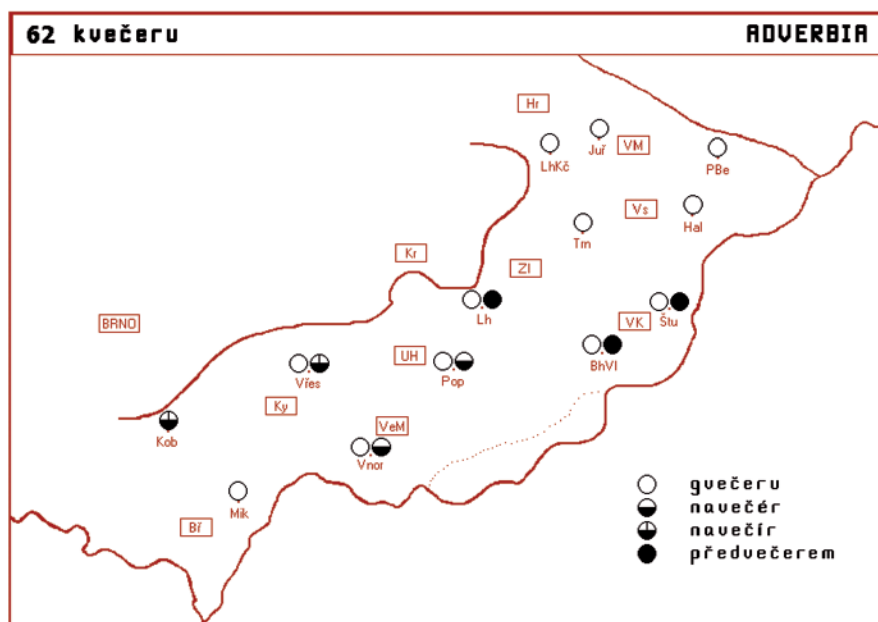
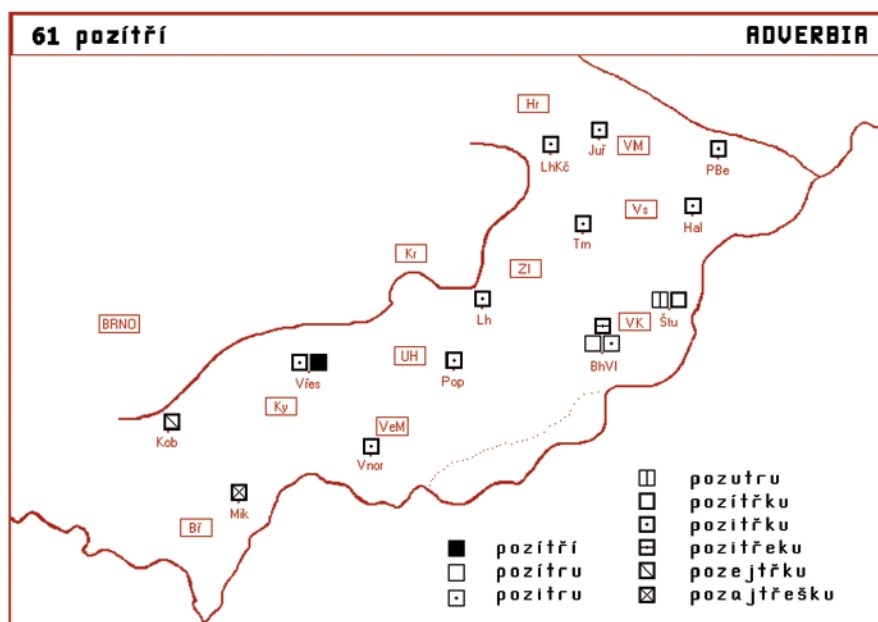
V českých nářečích je v případě adverbia *dole* poměrně složitá jazyková situace. V severní polovině Čech převládá varianta *dóle*. V jižní polovině Čech byly zachyceny formy *dóle* a *dole* vedle sebe. Na Rakovnícku byla zapsána i obměna *doule*. V širokém pruhu území jihozápadočeských nářečí – jehož osu tvoří města Klatovy, Strakonice, České Budějovice – se navíc objevuje formace *vdole*. V nejvýchodnější části severovýchodočeských dialektů a v západní polovině východomoravských dialektů s výběžkem k Brnu byla zaznamenána podoba *dúle*. Obměna *dule* je typická pro středomoravská nářečí. Na území mezi Brnem a Boskovicemi a na Tišnovsku se užívá příslovce *vdůli*, forma *vdule* pak byla zachycena zejména na Zábřežsku a Jevíčsku. Areál formy *dolu* zaujímá východní polovinu východomoravských nářečí a jižní podskupinu slezských nářečí, na Valašsku převládá varianta *dólu*. Pro Slezsko je příznačný útvar *nadole* (ČJA 5, 2005, s. 520, mapa č. 378).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že naším výzkumem byla na severovýchodním Valašsku zachycena navíc hlásková varianta *dólú* a na Meziříčsku *dolú*.

Mapa č. 60 *v z a d u* (adv. místa) (s. 194)

Ve východomoravských dialektech je většinové adverbium *nazatku*. Vyskytuje na celém Valašsku a v okolí Veselí nad Moravou. Na Kelečsku a na západní polovině Valašska se objevuje příslovce *vzatku* (SSJČ *uzadku* nář.), ojediněle též jako útvar je jediný na Uherskobrodsku. Na Kloboucku a na východě Slovácka je forma *nazadu*. Pro dolská nářečí, Břeclavsko a Kloboucko je příznačné adverbium *vzadu* (SSJČ).

Jazyková situace v českých dialektech je následující: Pro střední a jižní Čechy a západní polovinu Moravy je charakteristická forma *vzadu*. Na ni v severní části Čech navazuje formace *vzádu*, která se zpravidla jako nedubletní objevuje v pruhu zabírajícím okolí Prahy, Kolínsko, jižní Královéhradecko a Vysokomýtsko, a na sever odtud byla zapsána jako řidší varianta vedle útvaru *zádu*, který dominuje v pruhu táhnoucím se od Loun až na Náchodsko. Forma *zadu* byla zaznamenána zejména v areálu severozápadně od Rakovníka. Dva mikroareály především v jižních Čechách tvoří varianta *odzadu*. Spřežka *uzadu* byla zapsaná zejména v pruhu mezi Hradcem Králové a Jihlavou. Varianty *uzadku* a *nazadku* byly promíšeně či dubletně zachyceny hlavně na východním okraji středomoravských dialektů, ve střední a severní části východomoravských dialektů a ve Slezsku (ČJA 5, 2005, s. 528, mapa č. 383).

Mapa č. 61 *pozítří* (adv. času) (s. 197)

Na celém území **východomoravských nářečí** s výjimkou jihovýchodní části je rozšířeno adverbium *pozitřku*, v hláskových variantách *pozítřku* (SSJČ) a *pozitřeku* je na Kloboucku. Na jihozápadě se objevuje formace *pozejtřku* (SSJČ). Útvar *pozajtřešku* se dokládá jen z Břeclavska. Formace *pozítří* (SSJČ) byla zjištěna pouze na Kyjovsku (zde v dubletě s *pozitřku*). Příslovce *pozutru* a jeho varianty *pozitru/pozíttru* se vyskytují na Kloboucku.

Jazyková situace je v **českých nářečích** následující: Téměř v celých Čechách bylo kromě jihovýchodního cípu zachyceno adverbium *pozejtří* (v obměně *pozétří* roztroušeně i na střední Moravě). Ve východních Čechách a v nářečích českomoravských, na Kyjovsku, Břeclavsku a severovýchodním Slezsku se objevuje formace *pozejtřku* (s výjimkou slezské části zpravidla v dubletě s obměnou *pořejčku*). Hlásková varianta *pozétřku* se vyskytuje ve středomoravských dialektech (zde často v dubletě s *pořejčku*, ojedinelé *poříčku*). Adverbium *pozitřku* je typické pro Slovácko, na Valašsku a ve Slezsku je ve variantě *pozytřku*. Ojedinelé *vpozejtřku* bylo zapsáno především na Doudlebsku. Jih východomoravských dialektů a jižní Vsetínsko charakterizuje příslovce *pozitřajšku*. Adverbium *pozejttru* je na Frýdecku, obměna *pozyttru* dominuje na jižním Vsetínsku.

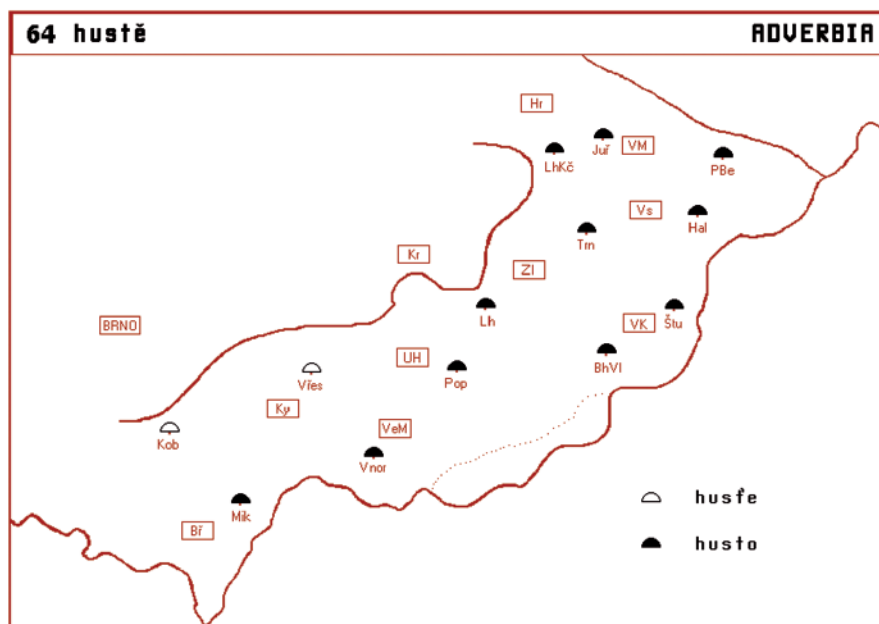
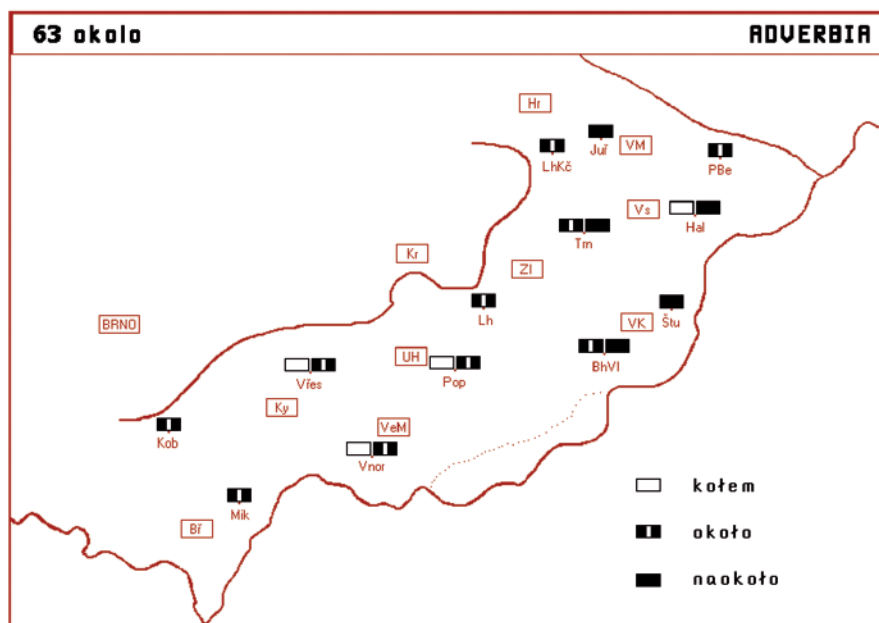
Z přechodových nářečí česko-polských je doložen výraz *pojutru* (ČJA 5, 2005, s. 544–546, mapa č. 393).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že našim výzkumem byly navíc zjištěny formy *pozitřeku*, *pozutru* a *pozítřku* (Kloboucko) a *pozajtřešku* (Břeclavsko).

Mapa č. 62 *kvečeru* (adv. času) (s. 197)

Příslovce *guečeru* (SSJČ *kvečeru*) se vyskytuje na celém území **východní Moravy** kromě severozápadního Kyjovska. Pro střední části východní Moravy je charakteristická též forma *předvečerem* (SSJČ řidč.). Zbývající oblasti na jihu mají i formaci *navečér* (SSJČ *navečer*). Dolská nářečí se vyznačují obměnou *navečír* (SSJČ zast. a nář.).

Ve všech **českých dialektech** převažují varianty od slova *večer*. Forma *navečer* vytváří areál na Rakovnicku, Příbramsku a v okolí Prahy a Benešova. V podstatě na celé východní polovině Čech je obměna *navečír*. Na Moravě pokračuje výběžkem na jih od Jihlavy, nepravidelnou oblastí vybíhající od Svitav na Litovelsko a Boskovicko, dál na jih na Moravskokrumlovsko a odtud na východ až ke Kyjovu. Mezi Kyjovem, Zlínem a Uherským Brodem je malé území formy *navečér*. Adverbium *kvečeru* pokrývá celou západní polovinu Čech, ve východní polovině se vyskytuje řidčeji, podobně jako na západní a střední Moravě, jeho

souvislý výskyt byl zaznamenán ve východomoravských nářečích s Holešovskem a v celé oblasti nářečí slezských. Hláskové obměny této varianty se objevují na severu Čech – *kvečerou*, na střední, západní a severozápadní Moravě – *kvíčerou*, řídce a rozptýleně – *kvíčeru*. Další varianty jsou územně mnohem omezenější: *předvečerem* (nesoustavně na západní polovině Čech a ve střední části východomoravských nářečí), *svečerem* (širší Kolínsko), *zvečera* (porůznu na celém území), *uvečer* (Manětínsko), *navečeru* (areál mezi Benešovem, Tábořem a Ledčí nad Sázavou).

Okrajově byly zachyceny jiné lexémy: *nazešeření* a varianty od základu *zmrk* (střední část východomoravských dialektů), *nazetmůku* (severní okraj Slezska) (ČJA 5, 2005, s. 546–549, mapa č. 394).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že na mapě z ČJA má útvar *předvečerem* větší území rozsah. Zaujímá i Uherskohradištsko a severovýchodní Kyjovsko. Formu *navečír* máme na naší mapě doloženu také ze severovýchodního Kyjovska.

Mapa č. 63 *okolo* („podél“ – adv. místa) (s. 199)

Příslovce *okoto* (SSJČ *okolo*) se objevuje z celé východní Moravě s výjimkou Meziříčska a východního okraje. Formace *naokoto* se vyskytuje na většině Valašska na severovýchodním Slovácku. Na Kyjovsku, Uherskohradištsku, v okolí Veselí nad Moravou a na Vsetínsku se užívá adverbia *kořem* (SSJČ *kolem*), které bývá často v dubletě s *okoto*.

ADVERBIA Z ADJEKTIV

299 Při tvoření adverbii z adjektiv dochází k transpozici ve význam okolnostní. Nejužívanějším postupem je konverze a způsob prefixálně-konverzní. Způsobu prefixálně-sufixálního bylo využito v menší míře. Sufixace je zastoupena ojedinele. V této skupině se uplatnily konverzní formanty *-o*, *-e/-je*, *-y*, sufix *-ky* a formanty *po++u*, *po++e*, *na++o*, *na++u*, *z-/za++a*, *z++u*, *za++o*, *do++a*, *od++a*, *od++u*, *po++y* a *od++y*.

V nářeční literatuře byly zaznamenány i formace tvořené jinými formanty, a to *zamladi* (J. Chloupek, 1952, s. 102), *zamůadu*, *ke staru* (F. Svěrák, 1966, s. 94) a *zastaru* (S. Králík, 1984, s. 63).

300 Konverzní formanty *-o*, *-e/-je* a *-y* se pojí zejména s adjektivy prvotními, méně odvozenými.

Formant *-o* byl zaznamenán u příslovci utvořených od přídavných jmen prvotních: *rychřo*, *břo*, *řacino*, *přlno*, *řovno*, *řasto*, *řisto*, *řusto*, *řdravo*, *řerstvo* a *řtabo*. Bývá rovněž pravidlem u adjektiv zakončených na

-k(ý), -h(ý) a -ch(ý): krátko, blízko, úsko, tenko, lechko, statko, široko, vysoko, daleko, hluboko; dťúho, draho; ticho a sucho.

Stejným slovotvorným prostředkem se tvoří adverbia z deadjektivních adjektiv. Jsou to formace utvořené od zdrobnělých adjektiv: *stabučko, tichučko, teplučko, mjekučko/mňekučko, hebučko, lehučko, blizučko, kraťučko, ňizučko, teňučko; maličko; malinko; bledůnko, teňůnko, kraťůnko, teňůlinko, kraťůlinko, stabuľinko, mjekuľinko/mňekuľinko a hebuľinko.*

Formant *-e/-je* je provázen souhláskovými alternacemi *d/d', n/n', t/t', r/r' a k/c*. Připojuje se k adjektivům prvotním (*mľade, staře, kysele, rychle, bíle* – alternace *t/l, pjekňe, čěrňe/čerňe, huste, škarede; slabje, zdravje* – varianta *-je*); dále k adjektivu odvozenému ze substantiva (*kludňe*) a k adjektivu adaptovanému (*mizerňe*). Tento slovotvorný prostředek je i u dvou adverbíí, která vznikla na základě adjektiv zdrobnělých (*kraťičce, kraťince*).

J. Bělíč (1972, s. 210) se zmiňuje o větší hojnosti příslovčí tvořených příponou *-o* ve východních nářečích proti západním podobám s *-e*. Hranice mezi oběma typy je stupňovitá (podoby s *-o* se ve větší míře než ve spisovné češtině objevují už ve východní části severovýchodních Čech a směrem k východu jich přibývá; jihozápadní cíp Moravy je naproti tomu shodný s nářečími západními).

301 Na území nářečí východomoravských převažují příslovce zakončená na *-o*. Pro ilustraci uvádíme tautonyma *huste* a *husto* na mapě č. 64.

Mapa č. 64 *hustě* (sníh padal ... ' – adv. způsobu) (s. 199)

Příslovce *huste* (SSJČ *hustě*) se užívá pouze v dolských nářečích, na celém zbývajícím území východomoravských dialektů je formace *husto* (SSJČ).

Přechod mezi oběma typy adverbíí (*-o* × *-e/-je*) je stupňovitý. U některých příslovčí je územní rozložení jejich podob zcela opačné a převahu má typ na *-e/-je* (např. *zdravje* × *zdravo*). Viz mapa č. 65.

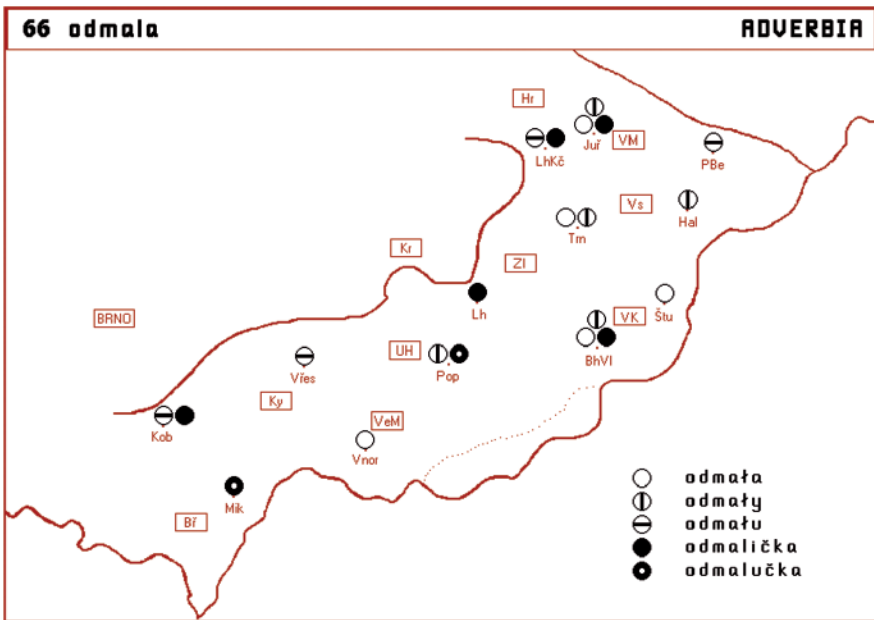
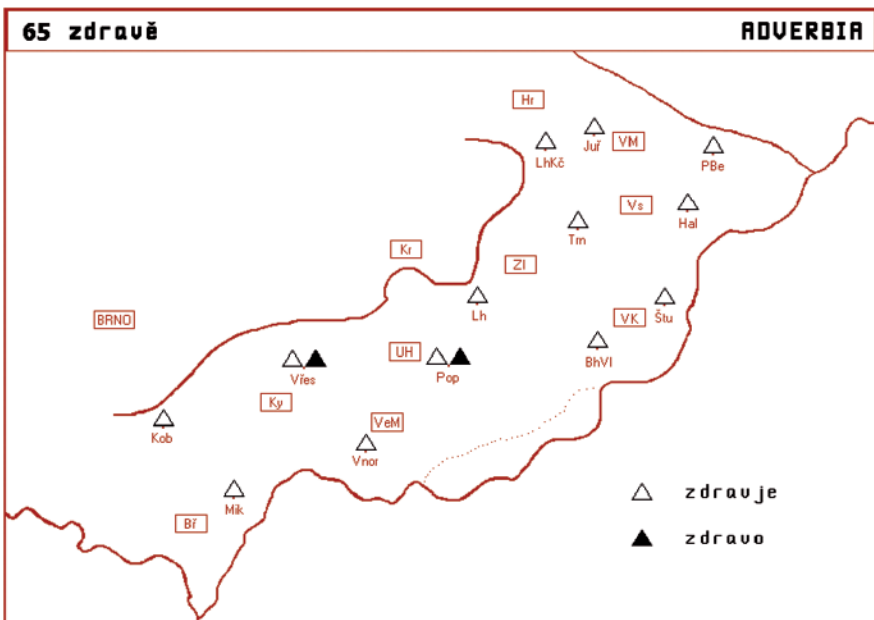
Mapa č. 65 *zdravě* (vypadat ... ' – adv. způsobu) (s. 202)

Na celé východní Moravě se vyskytuje příslovce *zdravje* (SSJČ *zdravě*). Pouze na Kyjovsku a Uherskohradištsku je v dubletě s útvarem *zdravo* (SSJČ nář.).

K. Fic (1984, s. 204) ve své práci o středomoravských dialektech zachytil na mapě č. 22 jižní hranici slovotvorného typu *slabje*.

302 U několika adverbíí utvořených od desubstantivních adjektiv na *-sk(ý)/-ck(ý)* byl zachycen formant *-y*: *morafsky, vatasky, česky a německy*.

303 Sufixem *-ky* jsou odvozena jen dvě příslovce, a to *pješky* a *bosky*.

304 Vedle uvedených útvarů máme doloženy i takové, které vznikly způsobem prefixálně-konverzním. Při něm se původní předložka mění v předponu a formace si ponechává původní zakončení předložkového pádu. Lišíme následující formanty

po++u (6. p.): *polechku, potenku, pokysetu, pobítu/pobítu* ‚bíle oblečená dívka‘ (alternace *í/i*), *počérnu* ‚černě oblečený člověk‘, *pomaťu, poťichu, počesku, povatasku, polhotecku, postšovensku, poťichůčku, pomalučku* (adv. způsobu)

po++e (6. p.): *pobíle* ‚bíle oblečená dívka‘, *počérně* ‚černě oblečený člověk‘ (adv. způsobu)

na++o (4. p.): *nahrubo, naturdo, nastabo, nanovo, načisto, nahusto, načérno/načerno, narůžovo, namjeko/namňeko, natenko, naúsko, naširoko* (adv. způsobu), *nadrobno // nadrobučko // nadrobuško* (adv. míry)

na++u (6. p.): *naživu* (adv. způsobu)

z-/za++a (2. p.): *zdaleka* (adv. místa), *stícha, znova* (adv. způsobu), *zamřada, zastobodna* (adv. času)

z++u (2. p.): *znovu* (adv. způsobu)

za++o (4. p.): *zarovno, zároveň, podél’* (adv. způsobu)

do++a (2. p.): *dočérna/dočerna, dozřatova, dozelená* (adv. způsobu), *doprava, doleva* (adv. místa)

od++a (2. p.): *odmaťa × odmalučka × odmalička* (adv. času)

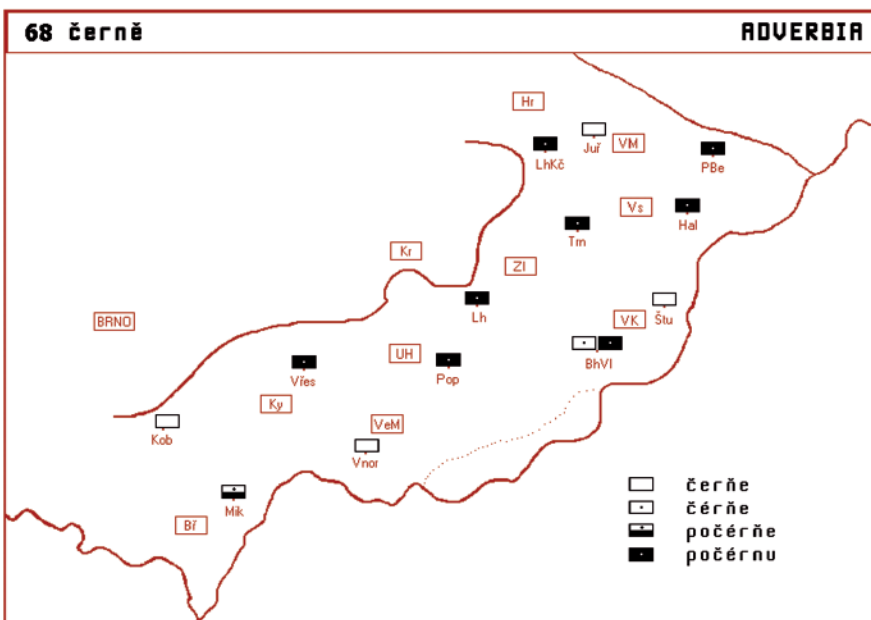
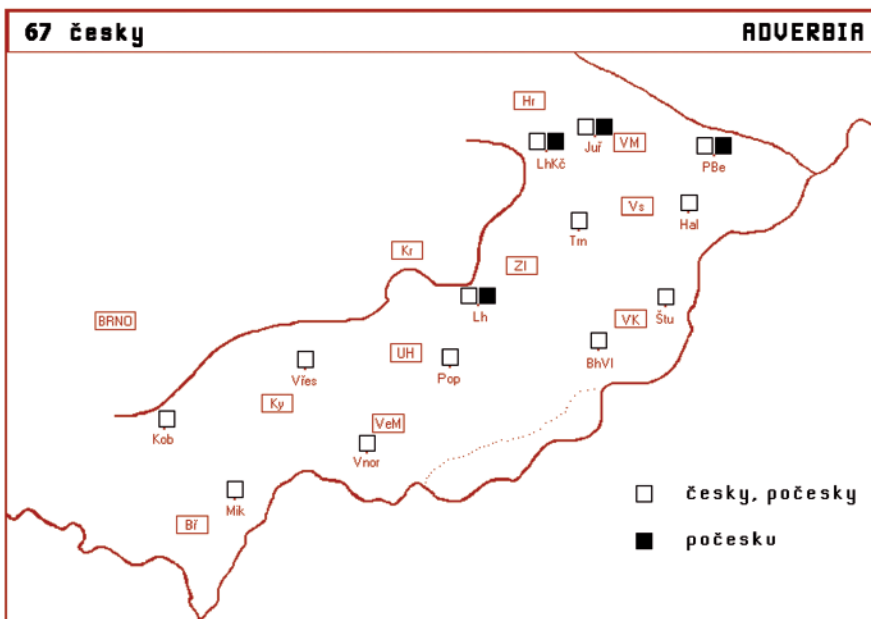
od++u (2. p.): *odmaťu* (adv. času)

U dalších formací se uplatnil způsob prefixálně-sufixální. Byly zachyceny formanty

po++y: *počesky, poslesky, pocigánsky, pomorafsky, poprasky, pražsky’, postováccky, popansky, podomáccky, poťichy, pomaťy // pomalučky // pomalunky // pomalinky* (adv. způsobu)

od++y: *odmaťy* (adv. času)

305 Byla zapsána celá řada slovotvorných synonym, např. *ťicho // poťichu // poťichy // stícha // poťichůčku // ťichůčko, pomaťy // pomaťu // pomalučky // pomalučku // pomalunky // pomalinky, znova // znovu // nanovo*. Byla zjištěna rovněž řada tautonym, a to *rychťo a rychle, slabo a slabje, zdravo a zdravje, husto a huste, odmaťa, odmaťy, odmaťu, odmalička a odmalučka, kraťučko, kraťunko, kraťulinko, kraťince a kraťičce, stabučko a stabulinko, bíto, bíle, pobítu/pobítu a pobíle, čérně/čerňe, počérně a počérnu, vatasky a povatasku, česky, počesky a počesku*. Graficky znázorňujeme pouze některá z nich. Viz mapy č. 66–68. Viz též mapy č. 64 *hustě* a 65 *zdravě* (popisy map – § 301).

Mapa č. 66 *odmala* (adv. času) (s. 202)

Jazyková situace na **východní Moravě** je následující: Adverbium *odmala* (SSJČ *odmala*) pokrývá téměř celé Valašsko a východní Slovácko. Na Valašsku bývá často v dubletě s formou *odmaty* (ta je ojedinele též na Uherskohradištsku). V dolských nářečích a na severu zkoumaného území se objevuje další forma, a to *odmatu*. Příslovce *odmalička* (SSJČ) bylo zapsáno v západních okrajových úsecích a na Meziříčsku. Na Břeclavsku a Uherskohradištsku je formace *odmalučka*.

Mapa č. 67 *česky* (adv. způsobu) (s. 204)

Ve všech **východomoravských dialektech** se vyskytují adverbia *česky* (SSJČ) a *počesky* (vzhledem k jejich územnímu rozložení volíme na mapě jedinou značku). Na severu území a na Zlínsku byl zaznamenán útvar *počesku*.

Mapa č. 68 *černě* (... oblečený člověk' – adv. způsobu) (s. 204)

Příslovce *počernu* bylo zapsáno na celém **východomoravském území** s výjimkou jižních a východních okrajů a Meziříčska, kde byl zjištěn derivát *černě* (SSJČ *černě*). V hláskové variantě *čěrně* je na Kloboucku. Na Břeclavsku se nachází sporadická forma *počěrně*.

ADVERBIA ZE SLOVES

306 Deverbální adverbia vyjadřují okolnost, která je průvodním dějem. Tvoří se sufixací a adverbializací. U deverbálních adverbií se uplatňují sufixy *-ky/-ačky*, *-aci* a formanty *v(e)+0*.

Příponu *-ky* vyčleňujeme u formace *mlčky*, slootovornou variantu *-ačky* u útvarů *ležačky*, *klečačky/klekačky* (alternace *k/č*), *seďačky* a *stojáčky*. Příslovce *ležaci*, *klečaci*, *sedáci* a *stojaci* jsou utvořena sufixem *-aci*.

A. Vašek (1967, s. 37–38, 63, 117–118) uvádí, že přechodník přítomný (ustrnulý) se zakončením na *-a(ja)cy* se vyskytuje kromě Valašska pouze v lexikalizovaných zbytcích na Kelečsku. Náleží k ustupujícím osobitostem valašské mluvy. Podle autora přechodník na *-acy* není jen ustrnulým tvarem feminina. Zde šlo spíše o důsledné zobecnění podoby mužské (která se tu zčásti zachovala beze změny, např. *kl'eča*), ke které se v oné době postupně adjektivizace a adverbializace přechodníků mechanicky připojilo koncové *-ci* (valašsky *-cy*) podle tvarů (všech) feminin.

Všechna následující adverbia vznikla adverbializací. Bylo zjištěno jen několik ustrnulých forem, jež se tvoří z přechodníků, a to *kleča/kleče*, *seďa/seđe*, *stojá/stoje* a *leža*.

E. Dvořák (1970, s. 98) uvádí, že se v moravských nářečích zpravidla jako jediný zachoval původní tvar maskulina sg. zakončený na *-a*.

Máme doloženy i prefigované varianty *fkleča/fkleče*, *fseďa/fseďe*, *vestoja/vestoje* a *vleža* (formanty *v(e)++0*). Srov. též § 320. Do této skupiny patří i absolutní přechodník *chtá nechťa/chca nechca*.

K. Fic (1984, s. 175) uvádí též podobu *chcé nechcé*.

307 Při nářečním výzkumu jsme zaznamenali celou řadu tautonym (*klečáčky/klekačky* × *kleča/kleče* × *fkleča/fkleče* × *klečaci*, *seďáčky* × *poseďáčky* × *seďa/seďe* × *fseďa/fseďe* × *seďaci*, *stojáčky* × *postojáčky* × *stoja/stoje* × *vestoja/vestoje* × *stojaci*, *ležáčky* × *poležáčky* × *leža* × *vleža* × *ležací*). Vzhledem k tomu, že se územní rozložení jednotlivých formantů, jimiž jsou tato tautonyma tvořena, shoduje, graficky znázorňujeme jen adverbium *ukleče*. Viz mapa č. 69.

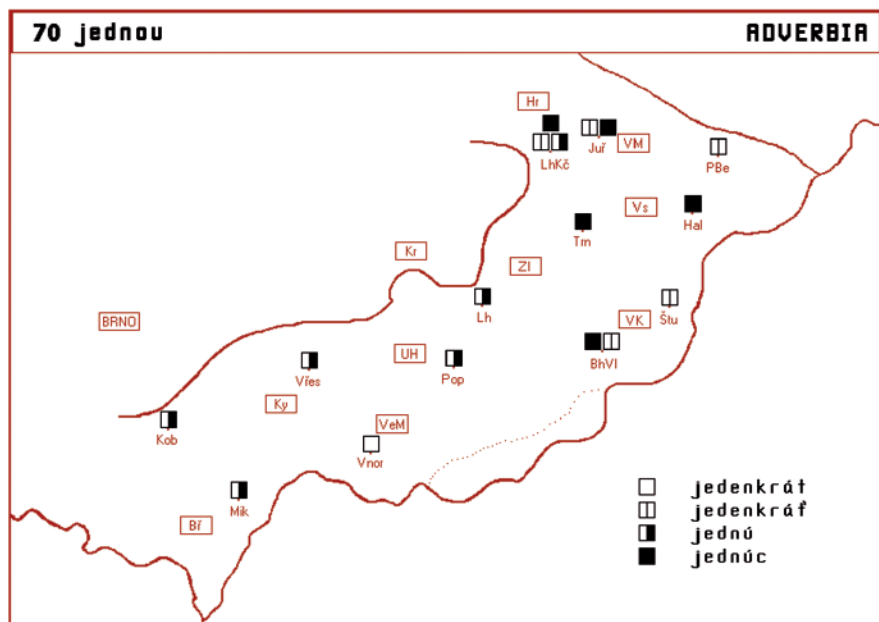
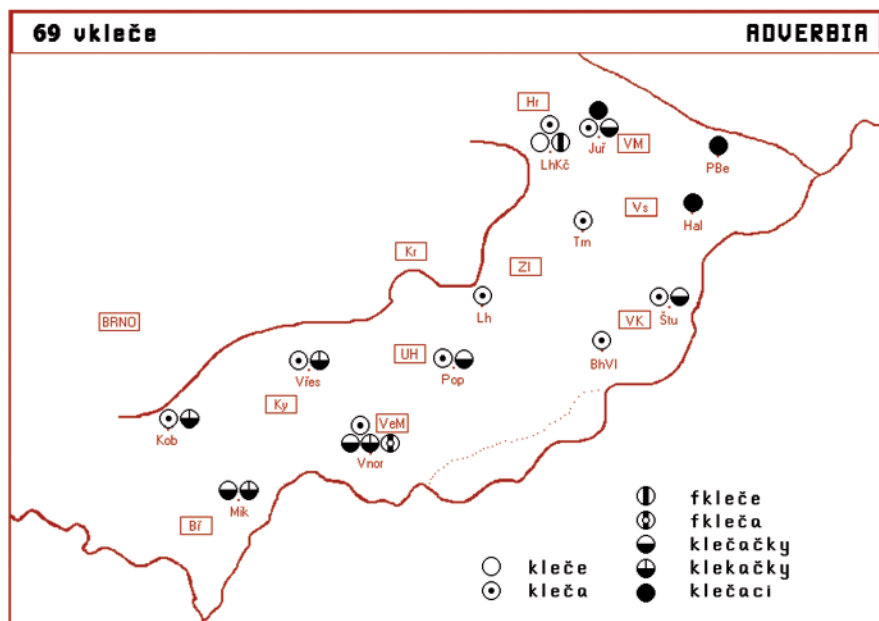
Deriváty *poseďáčky*, *postojáčky* a *poležáčky* byly zaznamenány pouze na Hodonínsku. Jejich popis obsahuje § 320.

Mapa č. 69 *ukleče* (adv. způsobu) (s. 207)

Téměř na celé východní Moravě se vyskytuje adverbium *kleča* (jen na Kelečsku v obměně *kleče* – SSJČ). Ze severního a východního Valašska se dokládá většinou nedubletní odvozenina *klečaci*. Pro Slovácko bez severních částí, Kloboucko a Meziříčsko je charakteristická formace *klečáčky* (na jihu Slovácka a v dolských nářečích v obměně *klekačky*). Příslovce *fkleča* bylo zaznamenáno pouze v okolí Veselí nad Moravou, v obměně *fkleče* (SSJČ *ukleče*) je pouze na Kelečsku.

V českých nářečích vede hranice hláskoslovného rozdílu *-e* × *-a* po bývalé zemské hranici česko-moravské. Na západ jsou podoby přehlasované (*stoje*), na východ nepřehlasované (*stoja*); mikroareál s původním *-a* se dokládá i z Doudlebska. Tvar *stoje* se objevuje na Domažlicku a západním Rakovnicku, tvar *stoja* je především ve středomoravských a východomoravských dialektech. Jako oblast s pouze předponovou formou se vyčleňuje území Čech (*vestoje* v celé oblasti, *ustoje* v jihozápadočeských dialektech a v Poohří, *zestoje* na severovýchodě severovýchodočeských nářečí) a přilehlé jihozápadní Moravy (*ustoja*, *zestoja*). Nářečí na Slovácku charakterizuje výraz *stojáčky*. Ten byl zapsán jako sporadický též na Ostravsku. Ve slezských nářečích se užívá ekvivalentu *stojaci*, popř. *postojáčky* (především v moravské části slezských nářečí).

Z ČJA 4 uvádíme mapu *stoje*, neboť položka *ukleče* je pouze příkomentovaná a nemá zvláštní mapu. Totožné slovotvorné formy se shodují (*kleče/kleča*, *ukleče/ukleča*, *zkleče/zkleča*, *klečaci*, *klečáčky/klekačky*, *po-/naklekačky*). Inventář nářečních výrazů je rozšířen o varianty

klečačky a *klekačky* (Slovácko). Sporadicky z Ostravska je doložena obměna *klekaci* (ČJA 4, 2002, s. 602, mapa č. 424).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že náš výzkum navíc zaznamenal formy *kleče*, *ukleče* (Kelečsko) a *klečaci* (severovýchod Valašska).

ADVERBIA Z ČÍSLOVEK

308 Při tvoření denumerálních adverbii jde o vyjádření okolnosti, která je vzhledem k číslovkovému charakteru základu vyjádřením míry. Tato příslovce se odvozují od číslovek základních, řadových a druhových. Tvoří se sufixací, způsobem prefixálně-sufixálním nebo konverzí. Při jejich odvozování se uplatnily sufixy *-krát/-krát*, *-mo*, *-úc*, konverzní formant *-o* a formanty *po-+í*.

K. Fic (1984, s. 175) uvádí ještě formant *-de* (*mnohde*) a příslovce *pruňe*.

Část doložených formací je utvořena sufixací. Příponu *-krát/-krát* lze vydělit u adverbia času *jedenkrát/jedenkrát* ‚jednou, kdysi‘ (od číslovky základní) a u adverbii způsobu *mockrát/mockrát*, *mnohokrát/mnohokrát* (od číslovek neurčitých). Další útvary jsou ojedinělé. K nim patří adverbium způsobu *dvójmo* (příponou *-mo* od číslovky druhové), adverbium času *jednúc* ‚jednou, kdysi‘ (sufixem *-úc* od číslovky základní). U příslovce času *pru* ‚dříve‘ (od číslovky řadové) bylo využito postupu konverzního.

Další formace vznikly konverzí, nebo častěji způsobem prefixálně-konverzním. Při konverzi dochází k ustrnutí prostých pádů číslovek: *jednú* ‚jednou, kdysi‘ (od číslovky základní) a *prvej/prvej* ‚dříve‘ (od číslovky řadové). Oba útvary mají význam časový. U formací odvozených způsobem prefixálně-konverzním se předložka mění v prefix a základová číslovka si ponechává původní zakončení předložkového pádu. U adverbii času *poprvé* // *poprvní* a *potřetí* (od číslovek řadových) vyčleňujeme formanty *po-+í*.

309 Slovotvorná synonyma jsou ojedinělá, např. *prvej/prvej* // *pru*. Tautonyma *jedenkrát/jedenkrát*, dále *jednú* a *jednúc* (*ráz* / (*jeden*) *raz*) jsou graficky zobrazena na mapě č. 70.

Mapa č. 70 *jednou* (adv. času) (s. 207)

Jazyková situace je ve **východomoravských dialektech** následující: Adverbium *jedenkrát* je rozšířeno na severovýchodním Slovácku a na celém Valašsku kromě středních částí. Varianta *jedenkrát* (SSJČ) byla

zapsána pouze v okolí Veselí nad Moravou. Na Kelečsku, Valašsku a na severovýchodě Slovácka se objevuje odvozenina *jednúc* (často v dubletě s útvarem *jedenkrát*). V dolských nářečích a na přilehlém západním Slovácku (ojedinele též na Kelečsku) se vyskytuje formace *jednú* (SSJČ *jednou*).

Na Valašsku se objevuje též adverbium (*jeden*) *raz* (SSJČ *nář.*). Z Meziříčska a Uherskohradištska je doloženo též v podobě *ráz* (SSJČ *nář.*). Na mapě není zaznamenáno.

ADVERBIA ZE ZÁJMEN

310 Depronominální adverbia představují vyhraněnou skupinu. Vyjadřují okolnost určenou vztahem k substanti, na kterou základové zájmeno odkazuje, nebo kterou zastupuje. Neoznačují tedy okolnost přímo jako příslovce utvořená z plnovýznamových slov (substantiv, adjektiv, sloves), ale způsobem zástupným, odkazovacím.

Tvoření depronominálních adverbí je záležitostí historickou. Odvozují se z omezeného počtu zájmených základů (vyvoditelných z psl. *kъ, *tъ, *jъ, *sъ, *onъ, *uъsbъ), popř. ze zájmeného adjektiva *jiný*. Využívá se sufixace, způsobu prefixálně-sufixálního a ojedinele způsobu prefixálně-konverzního.

311 Při odvozování se uplatňují sufixy *-de/-ude/-ade*, *-ady/-udy*, *-am/-em*, *-dy/-dá*, *-ekdy/-ehdy/-ekdá/-ehdá*, *-eď*, *-krát/-krát*, *-ak* a formanty *od(e)+-ád/-ad'/-ád/-ad/-úd/-ud*, *do+-ád/-ad'/-úd/-ud/-ud*, *po+(-av)+-ád/-úd/-ud'*, *do+(-av)+-ád/-ád/-ad/-úd/-ud/-ud*, *v+-em/-om*, *po+-em/-om*, *před+-ím*. Význam těchto příslovcí bývá místní nebo časový, méně často způsobový.

Pouze A. Kašík (1908, s. 53) uvádí i adverbia utvořená jinými formanty, a to *otkel'*, *potel'*, *dokel'*.

Následující adverbia vznikla sufixací (srov. též § 333). Příslovce místa jsou utvořena příponami

-de/-ude/-ade: *gde/hde/de*, *inde*, *fšude/fšuhde/fšade* (vyjádření statické lokalizace)

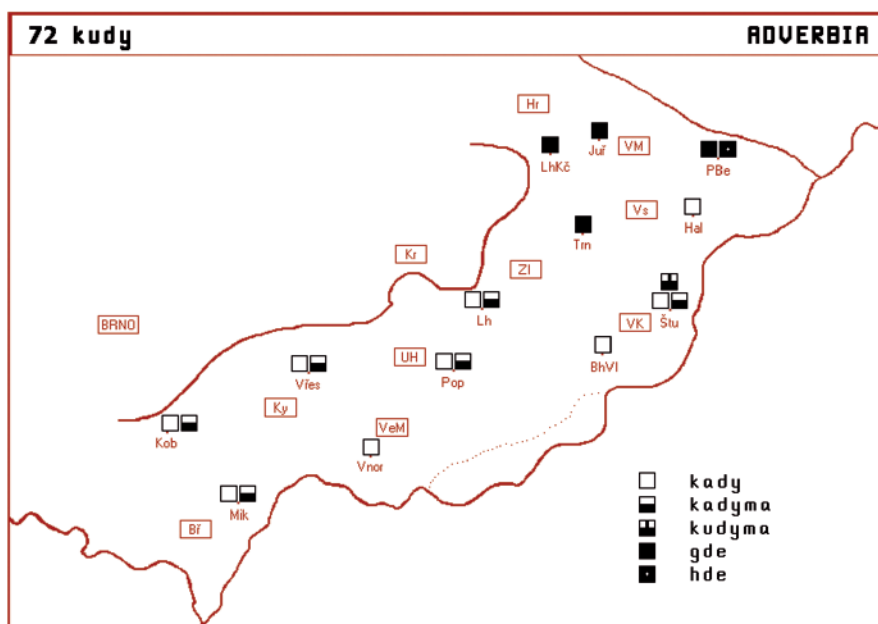
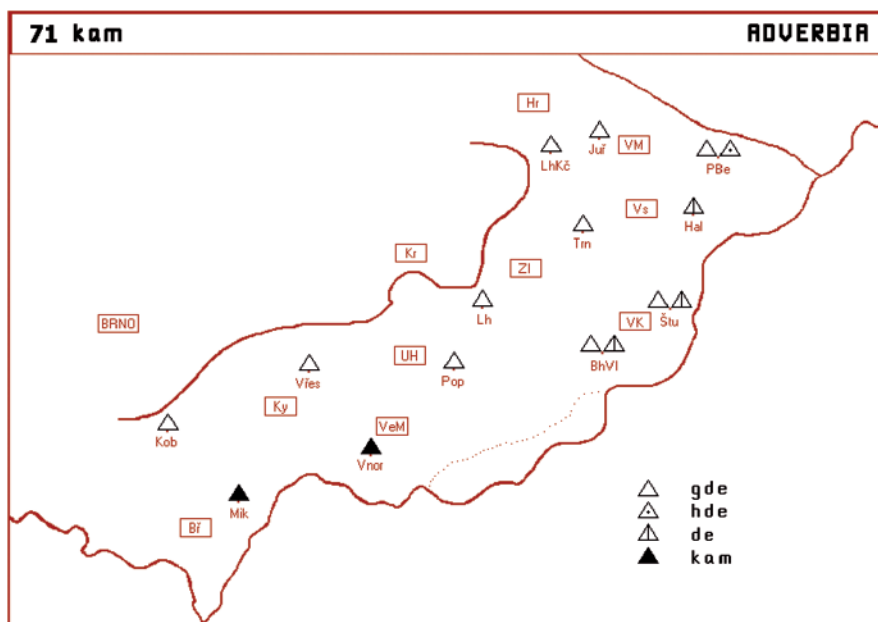
-ady/-udy: *kady*, *tady/tudy*, *inady* ‚jinudy‘ (lokalizace průběhu), *fša-dy* (vyjádření statické lokalizace)

-am/-em: *kam*, *tam*, *sem* (vyjádření směru)

U adverbí času vydělujeme sufixy

-dy/-dá: *gdy/hdy/dy*, *indy/indá*

-ekdy/-ehdy/-ekdá/-ehdá: *tegdy/tehdy/tedy/tegdá/tehdá/tedá*, *onegdy/onehdy/onedy/onegdá/onehdá/onedá*

-ed: *teď*

-krát/-krát: *tenkrát/tenkrát*

Příslovce způsobu se odvozují formantem

-ak: *jak, tak*

Slovotvorný popis adverbii s postfixy (*indová, semka, semkaj, tadyk/tudyk, tadyma, tedová*) obsahuje § 326.

312 Slovotvorná synonyma máme doložena často, např. *indy // indá // indová, sem // semka // semkaj, tady/tudy // tadyk/tudyk // tadyma/tudyma*. Při nářečním výzkumu jsme zachytili celou řadu tautonym (*gde/hde/de × kam, kady × kudyma/kadyma × gde/hde, inde × inady, fšude/fšuhde/fšade × fšady*). Znázorňujeme je na mapách č. 71–74.

U některých příslovčí místa se neliší směr od statické lokalizace, a proto zařazujeme následující mapu.

Mapa č. 71 *kam* (místní cíl děje' – adv. místa) (s. 210)

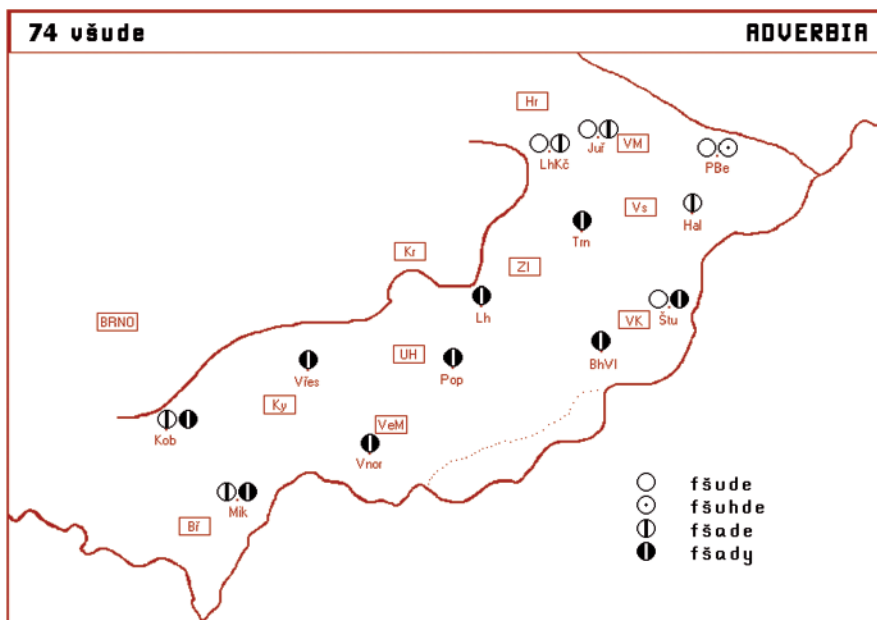
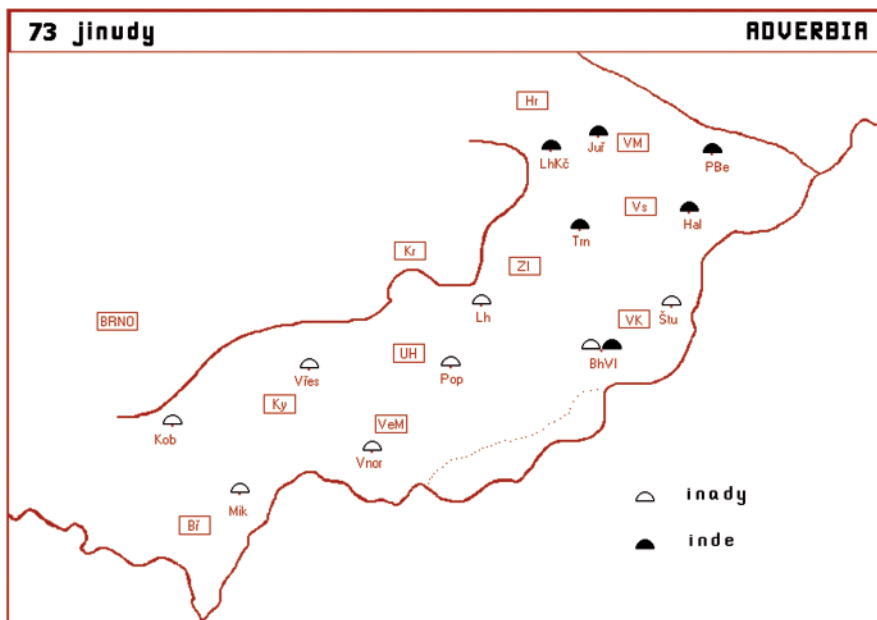
Na Břeclavsku a v okolí Veselí nad Moravou se užívá příslovce *kam* (SSJČ), pro zbývající území východní Moravy je typické adverbium *gde* (na východním okraji též v hláskové variantě *de*, na severovýchodě Valašska varianta *hde*). Vymezili jsme tak oblast, v níž příslovce *gde* (a jeho varianty) označují vedle místa i směr.

Jazyková situace v českých dialektech je následující: Příklad příslovce *kam* se vyskytuje v celých Čechách a na západní polovině Moravy s přilehlým jižním okrajem východomoravských nářečí. Pro zbývající území Moravy je charakteristické adverbium *kde*. Slezsko se vyznačuje výrazem *kaj*, který je v nejvýchodnějších oblastech v dubletě se slovotvornou variantou *kany* (směrové *kam* v minulosti splynulo ve středo- a východomoravských dialektech s místním příslovcem *kde*, ve Slezsku s výrazem *kaj*, proto mají adverbia *kde* a *kaj* vedle významu směrového i svůj původní význam místní) (ČJA 5, 2005, s. 505, mapa č. 370).

Mapa č. 72 *kudy* (průběh pohybu, cesty' – adv. místa) (s. 210)

Nejrozšířenější je ve východomoravských dialektech adverbium *kady* (SSJČ ob., též *kudy*). Nachází se na jižní polovině východní Moravy a na východním Valašsku. Bývá často v dubletě s formací *kadyma* (v obměně *kudyma* jen na Kloboucku). Větší část Valašska (bez východních oblastí) se vyděluje příslovcem *gde* (na severovýchodě Valašska též v hláskové variantě *hde*).

Adverbium *kady* je většinové i v českých dialektech. Zabírá většinu Čech (bez jižního a jihozápadního okraje a Roudnicka), přilehlý okraj jihozápadní Moravy včetně Znojemska, odkud přechází do východní části středomoravských nářečí a do východomoravských nářečí. Forma

kudy byla zachycena na Českobudějovicku, na jihozápadě Čech (roztroušeně i jinde v Čechách) a na severním okraji středomoravských dialektů. Varianta *kadyma* se vyskytuje na jihu a ve středu středomoravských dialektů (*kudyma* vytváří areál na centrální Hané). Na Plzeňsku se objevuje forma *kedy*. Z Chodska se dokládá podoba *kury*, z Těšínska varianta *keryndy*. Další odvozenina *skady* byla zapsána na Roudnicku a Mladoboleslavsku. Adverbium *kde* je příznačné pro Holešovsko a severní Valašsko (ČJA 5, 2005, s. 508–510, mapa č. 372).
Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že naše mapa zaznamenává výskyt odvozeniny *kadyma* (ojediněle *kudyma*) i na Slovácku.

Mapa č. 73 *jinudy* (jiným směrem, jinou cestou' – adv. místa) (s. 212)

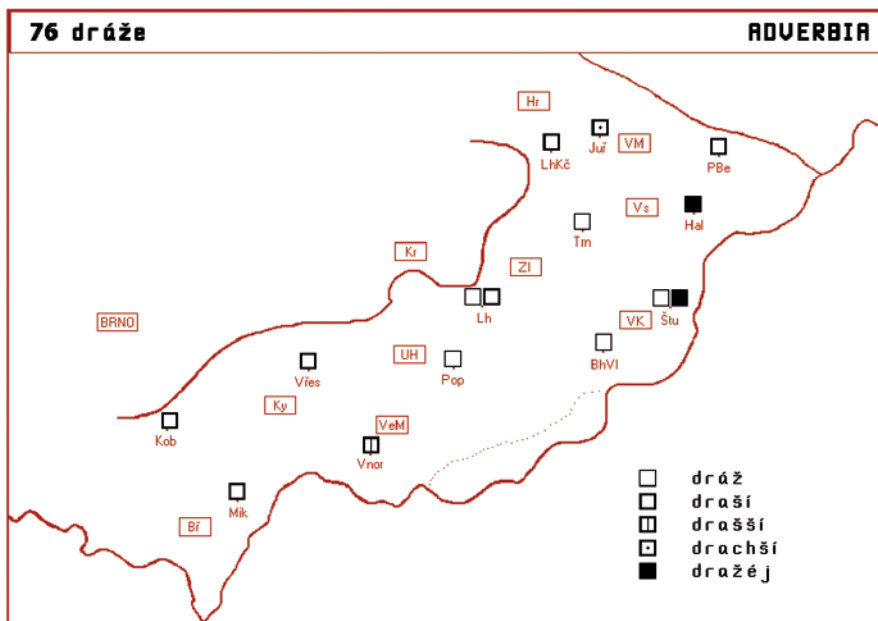
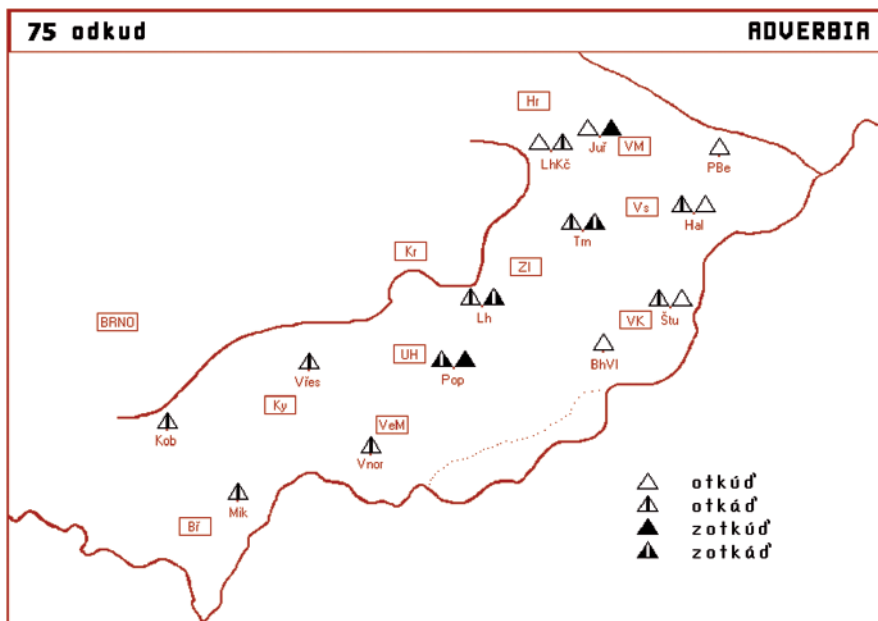
Na jižní polovině **východní Moravy** a na přilehlém Kloboucku bylo zjištěno příslovce *inady* (SSJČ *jinady* ob., *jinudy*). Ze zbývajících částí Valašska, Kelečska a severovýchodního Slovácka se dokládá formace *inde*.

Mapa č. 74 *u š u d e* (na všech místech' – adv. místa) (s. 212)

Většinové *fšady* (SSJČ *ušady* ob., *ušudy* řidč.) se vyskytuje na celé **východní Moravě** kromě severních oblastí a východního Valašska. Tam dominuje adverbium *fšude* (SSJČ *ušude*), na severovýchodě Valašska je v hláskové variantě *fšuhde*. Z Kelečska a Meziříčska se dokládá v dubletě s *fšade* (SSJČ *ušade* ob.), nedubletní výskyt je jen na Vsetínsku. Formace *fšade* se objevuje také v jižních oblastech (zde v dubletě s *fšady*).

Jazyková situace je v českých dialektech velmi složitá, zvláště na západní polovině Čech jsou časté dublety, popř. triplety. Adverbium se základem *ušu-* (*ušude*) je typické pro severní polovinu Čech (jinde v Čechách jako výraz dubletní). Na jihu Čech, na Litovelsku a ve východních slezských dialektech je forma *ušu(dy)*. V přechodových nářečích česko-polských bylo zapsáno příslovce *ušindy*. Zbývajících území charakterizují formy se základem *uša-*. Největší územní rozsah má odvozenina *uša(dy)*, která zaujímá téměř celé středomoravské a východomoravské dialekty bez severní části, dále je v jižních a západních Čechách. Zde v dubletách, popř. tripletách s *ušu(de)* a *uša(de)*. Forma *uša(de)* se vyskytuje i na větší jižní polovině středočeských dialektů, v severních částech nářečí východomoravských a na východě slezských dialektů. Ostravický úsek se vyznačuje derivátem *ušaj* (ČJA 5, 2005, s. 514–516, mapa č. 375).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že na naší mapě se forma *ušade* vyskytuje i na jihu východní Moravy.

K. Fic (1984, s. 204) ve své práci o středomoravských dialektech znázorňuje na mapě č. 22 adverbium *kde*, které označuje vedle místa i směr. Mapa č. 23 (s. 205) zaznamenává územní diferenciaci při tvoření adverbii formanty *-a-* a *-u-* (*kadi* – *kudi*, *všadi* – *všudi*, *doposaď* – *doposud*, *vodkaď* – *vodkaď*, *vodsád* – *vodsud*, *dosád* – *dosud*).

313 Další doložená adverbia jsou utvořena způsobem prefixálně-sufixálním. Předložky v roli předpon dále specifikují základní význam příslovce. Specifický význam místa vyjadřují formace s předponou *od(e)-* a *do-*.

Prefix *od(e)-* vyjadřuje východisko (*od(e)-+ád’-ad’-ád’-ad’-úd’-ud’-odinád’/odinád’/odinúd’/odinud’*, *odeřšád’/odeřšad’/odeřšad’*, *otkád’/otkúd’*, *ottád’/ottúd’/ottud’*). Prefix *do-* má význam cíle (*do-+ád’*: *dotád’*; *do-+ád’/ad’-úd’-ud’-ud’*: *dokád’/dokaď’/dokúd’/dokud’/dokud’*).

Časový význam „meze trvání“ vyjadřuje prefix *po-* (*po-+(-av)-+ád’-úd’-ud’*: *posád’/posavád’/posúd’/posud’*). Podobný význam je u útvarů s předponou *do-* (*do-(-av)-+ád’-ád’-ad’-úd’-ud’-ud’*: *dokád’/dokúd’/dokud’/dokud’*, *dosavád’/dosavád’/dosavad’/dosúd’/dosud’*). K formantu *-av-* srov. § 326.

314 V této skupině adverbii se vyskytují také tautonyma *otkád’/otkúd’* a *zotkád’/zotkúd’* (slovotvorný popis posledního útvaru – § 320). Registrujeme je na mapě č. 75.

Mapa č. 75 *odkud* (místo, z něhož někdo, něco je nebo přichází – adv. místa) (s. 214)

Příslovce *otkád’* (SSJČ *odkad* ob., *odkad’* nář.) se nachází na celém území východomoravských nářečí s výjimkou Uherskohradištska, Kloboucka a severního Valašska. Varianta *otkúd’* (SSJČ *odkud*) se objevuje na severním a východním okraji Valašska a na Kloboucku. Odvození na *zotkád’* byla zjištěna na širokém Zlínsku a Uherskohradištsku. Na Meziříčsku a Uherskohradištsku se vyskytuje obměna *zotkúd’*.

315 Na závěr řadíme příslovce, která vznikla ustrnutím předložkových pádů. Při ní bylo využito způsobu prefixálně-konverzního. Ten spočívá v tom, že se původní předložka mění v prefix a základové zájmeno *ten* si ponechává původní zakončení předložkového pádu. Byly zachyceny formace s časovým významem, a to *ftem/ftom*, *potom/potem* a *přettím*.

ADVERBIA Z ADVERBIÍ

316 Deadverbialní adverbia vznikají na základě příslovce přidáním jistého doplňujícího příznaku, kterým je intenzifikace nebo specifikace. Při jejich tvoření se využívá především prefixace a sufixace. Způsob prefixálně-konverzní je ojedinělý.

U deadverbiálních adverbii se uplatnila celá řada formantů, a to předpony *naj-/nej-*, *od-*, *z-*, *do-*, *na-*, *v(e)-*, *před(e)-*, *po-*, *leda(s)-*, *leci-*, *bar-/bár(s)-*, *ne-*, *ni-*, *máto-*, přípony *-í*, *-ší*, *-ejší/-jejší/-éjší*, *-ej/-jej/-éj/-jéj*, *-š*, *-0* a formanty *před(e)-+em*, *po++í*. Postfixy jsou zpracovány v samostatném oddíle (viz § 326).

317 Zvláštním druhem modifikace je stupňování příslovcí. Stupňují se adverbia deadjektivní. Komparativ se tvoří pomocí formantů *-í*, *-ší* a *-ejší/-jejší/-éjší* (další formanty viz dále). Tyto formy se shodují s komparativem příslušných adjektiv (viz též § 217, 219).

Přípona *-í* je pouze u adverbia *lechčf*. Advebiální základ zakončený na *-k* podléhá alternaci *k/č*.

Sufix *-ší* se připojuje především k základům na *-h*, *-d* a *-ok*: *draší/drašší/drachší* (alternace *h/ž*), *škaretší*, *stapší*, *širší* (základové *-ok* se odsouvá stejně jako u dalšího útvaru), *hřipší*.

Další formace jsou vytvořeny příponou *-ejší/-jejší/-éjší* (alternace *t/ť*, *n/ň*, *l/l*): *čistější*, *černější*, *kyselejší*, *kyslejší*; *teplejší/teplější* (varianta *-éjší* zaznamenána pouze v tomto jediném případě); *stabjejší* (varianta *-jejší*). Tato poslední varianta se vyskytuje u základu, který končí na retnici.

K dalším formantům, jimiž se tvoří komparativ, patří

-ej/-éj (alternace *d/d*, *t/ť*, *n/ň*, *l/l*, *h/ž*, *k/č*, *ch/š*): *teplej/teplěj*, *lachčej/lechčej/lechčěj*, *dražej*, *rychlěj*, *pomalěj*, *škareděj*, *turděj*, *tíšej*, *čistěj*, *nižej/nižěj* (odsunutí základového *-k* spojeno s alternací *z/ž*), *chladněj*, *klidněj*, *pozděj* (k základu bez přípony)

-jej/-jéj: *hlúbjěj/hlúbjejj/hlúbjěj/hlúbjejj*, *stabjěj/stabjejj*, *zdravjej* (výskyt této varianty jen u základů, které končí na labiálu)

-š: *hlúpš* (odsunutí základového *-ok*, základ zakončený na retnici, alternace *u/ú*)

U některých adverbii na *-e/-je*, jejichž komparativ končí na *-éj/-ej*, *-ejší/-jejší/-éjší*, by bylo možno alternativně vyčlenit komparativní formanty *-j*, *-jší* (např. *čistě*: *čistěj // čistější*; *stabe*: *stabjěj/stabjejj // stabjejší*).

V nářečním materiálu se pouze jedenkrát vyskytla forma *dráž* s nulovým formantem a alternacemi *a/á* a *h/ž*.

K této skupině se přimyká i komparativ *honemší* (sufix *-ší*). Jeho základem není adverbium deadjektivní, ale adverbium desubstantivní.

Superlativ se tvoří příponou *naj-/nej-*. Připojuje se ke komparativní formě (např. *najtíšej // nejtíšejší*, *najstapší*). Jediným případem, kdy se předpona *naj-* pojí se základní podobou adverbia, je formace *najpjekně*.

318 Komparativní formy s formanty *-í*, *-ší*, *-ejší/-jejší/-éjší*, *-ej/-éj/-jej/-jéj*, *-š* a *-0* pokládáme za slovotvorná synonyma (např. *stabjejj/stabjěj // stapší // stabjejší*, *hlúbjejj/hlúbjěj/hlúbjejj/hlúbjejj // hřipší // hlúpš*, *čistěj // čistější*).

Tautonyma *dráž*, *draší/drašší/drachší*, *dražej* a *teplěj/teplej*, *teplejší/teplější* znázorňujeme na mapách č. 76 a 77. Mapa č. 77 registruje rovněž územní rozložení superlativní předpony *naj-* a její varianty *nej-*.

Mapa č. 76 *dráže* (s. 214)

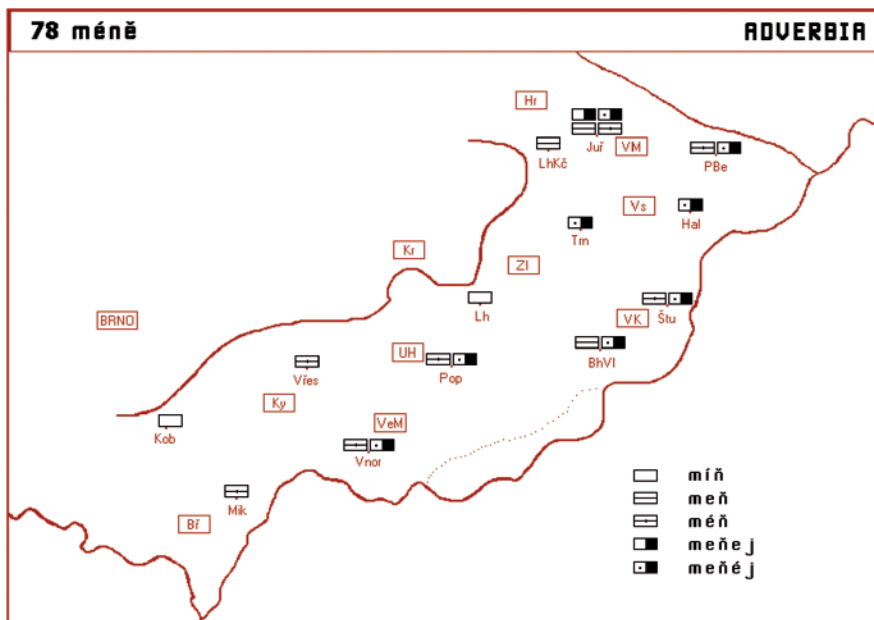
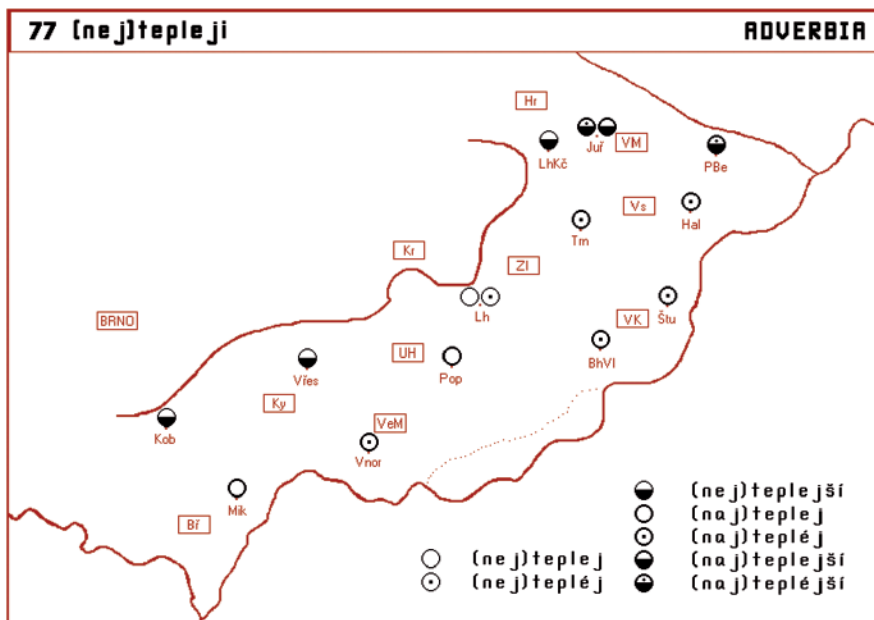
Nejužívanější komparativní forma *draší* se vyskytuje v dolských nářečích, v jižní polovině Slovácka (též na Zlínsku) a na severním Valašsku (ve variantě *drašší* v okolí Veselí nad Moravou a *drachší* na Meziříčsku). Zhruba ve střední části **východomoravských dialektů** se užívá komparativu *dráž* (SSJČ též *dráže*). Na východním okraji Valašska se objevuje forma *dražej*.

Mapa č. 77 (*nej*)*tepleji* (s. 218)

Na **východní Moravě** má největší územní rozšíření komparativní forma *teplěj*. Byla zachycena na Slovácku (na Břeclavsku, Uherskobrodsku a Zlínsku v hláskové variantě *teplej* – SSJČ *tepleji*) a na Valašsku kromě severních oblastí a Kelečska, kde je forma *teplejší/teplější*. Obměna *teplější* je rozšířena i v dolských nářečích.

Největší územní rozsah má v **českých nářečích** varianta *teplejc*. Zabírá v podstatě celá severočeská nářečí, dále středočeská nářečí téměř až k Roudnici a jihočeská nářečí s přilehlým jihozápadním cípem Moravy. Ze západočeských nářečí a ze zbývající části dialektů středočeských se dokládá adverbium *teplejš*, většinou v dubletě s variantou *teplejc* je doloženo také z Prachaticka a západního Doudlebska. Odděleně se vyskytuje rovněž v pásu, který se táhne od Zábřezska přes Prostějovsko ke Znojmu a Mikulovu. Do širokých severovýchodočeských okrajů se soustřeďuje varianta *teplej*, na ní na severozápadní Moravě navazuje forma se zdloženou samohláskou *teplěj*; ta zasahuje až na Brněnsko a Tišnovsko a odděleně se dokládá ze střední části východomoravských dialektů (zde místy i ve formě *teplej*). Pro zbývající východomoravské dialekty, přilehlé okraje středomoravských nářečí a celé Slezsko je typická adverbializovaná forma *teplejší*. Pro Novoměstsko jsou charakteristická příslovce *teplejá* a *teplejác* a pro sousední areál mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem a Brnem varianty *teplijá*, *teplijác* a *teplijác*. Forma *teplěj* se objevuje místy mezi Brnem a Boskovicemi. Další varianty jsou ojedinělé, např. z Jihlavska se dokládá *teplejic*, ze Znojemska *teplějic* a ze střední části středomoravských dialektů *teplějš*. Pro Jablunkovsko je typický výraz *tepli* (ČJA 2, 1997, s. 380, 382, mapa č. 168).

Na většině území **východní Moravy** se užívá superlativní předpony *naj-*. Její varianta *nej-* (SSJČ) byla zaznamenána v západních okrajových úsecích.

Nářeční superlativní formant *naj-* se kromě východomoravských nářečí vyskytuje i v západní a jižní podskupině slezských dialektů. Na ostatním území českého jazyka je předpona *nej-*. Tento formant zasahuje ve Slezsku ještě na Místecko a do ostravického úseku. Obměna *náj-* se téměř důsledně objevuje na severní polovině východomoravských nářečí (ČJA 5, 2005, s. 104, mapa č. 39).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že jsme při nářečním výzkumu variantu *náj-* nezaznamenali (srov. též § 222).

K. Fic (1984, s. 203) ve své práci z oblasti středomoravských dialektů zachytil na mapě č. 21 územní diferenciaci tvoření komparativu adverbii typu *tepleji*.

319 Máme doloženo i stupňování nepravidelné. Komparativní formy se tvoří od odlišných základů nulovým formantem (*meň/měň/míň, vjec/víc*). Vedle nich se vyskytují také formy s příponou *-ej/-ěj* (*meňej/meňěj, vjecěj*). Formy *vjec/víc* a *vjecěj* jsou synonymní. Nepravidelné stupňování adverbia *máto* (*meň/měň/míň* × *meňej/meňěj*) registrujeme na mapě č. 78.

Mapa č. 78 *m é n ě* (s. 218)

Komparativní forma *měň* (SSJČ *méně*) se vyskytuje na celém území východní Moravy kromě středního a východního Valašska. Varianta *meň* se objevuje v severozápadním cípu, na Kloboucku, *míň* (SSJČ ob.) na Kyjovsku a Zlínsku. Na většině Valašska a na Slovácku byl zachycen komparativ *meňěj* (na Meziříčsku v dubletě s variantou *meňej*).

S. Králík (1984, s. 63) uvádí, že se u adverbii *blíže, nejbliže, dele, meňe* v komparativu nezřídka vypouští koncové *-e* (*blíž, ...*), někdy se naopak rozšiřuje o *-j* (*blížej, ...*). A. Kašík (1908, s. 53) zapsal i komparativ utvořený od desubstantivního adverbia (*tma - tmejší*). Komparativ *tměnější* i opisné *je víc, meň tma* zachytil také M. Kolaja (1934, s. 83-84). Upozorňuje i na komparativy *zát', vzadu', zimnější* (od *zima*), *poslíž* a *pozdíž*. *Posléd', později'* má ve své práci F. Svěrák (1966, s. 94).

320 Následující adverbia řadíme k modifikačnímu typu specifikačnímu. Pod specifikaci zahrnujeme různé doplňující příznaky. Většinou při ní dochází ke zpřesnění a zúžení významu. Doložené prefixy mají paralely v předložkách. Při odvozování dochází ke zpřesnění, zúžení významu ve smyslu prostorové nebo časové modifikace.

U adverbii místa jde o doplnění významu ve smyslu původního prostorového významu. Modifikující formanty doplňují níže uvedená příslovce o příznak směrový. K nim patří prefixy

z-: *zotkád'/zotkúd'*

od-: *odinde, ottam*

na-: *naokoło*

U adverbii času jde o přenesení významu z předložky (její původní význam je prostorový), z níž prefix vznikl, do roviny časové. Jednotlivé

modifikující formanty obohacují příslovce času bližším určením časového úseku, východiska nebo cíle. Tyto formace se odvozují prefixy

do-: *dodnes, dočtil, dogdy, doposád/doposavád/doposavád/doposúd/doposúd/doposud*

na-: *navečér/navečír*

v-: *vtóňí/vtóňi/vtóňi*

od-: *odgdy*

před(e)-: *předvečér, předtóňi/předtóňi/předtúňi*

po-: *podnes, počtil*

U dvou adverbii času se uplatnil způsob prefixálně-konverzní: *pozítří* (*po-+í*) a *předvečérem/předvečírem* (*přede-+em*) (*fčer-* má instrumentálovou koncovku, jak vyžaduje předložka). Alternativně lze považovat formaci *předvečérem/předvečírem* za výsledek ustrnutí předložkového pádu.

U příslovci způsobu a míry je jejich význam modifikujícími formanty dále zpřesňován. Tvoří se prefixy

na-: *nadarmo, najedenkrát, nastokrát*

v(e)-: *fkleča, fseđa, vleža, vestoja*

po-: *poseďačky, postojačky, poležačky*

Nářeční monografie zaznamenávají i tyto formace: *ničpotem, na honem, na potem* (A. Kašík, 1908, s. 55, 84), *o fčílku // o fčílšku, naznački, spozdaleka, spozďaleč, načístičisto, napozďil, nazhlas, opřetrš, naodeło* (M. Kolaja, 1934, s. 83), *odnekúd // odnekád, donekád, doččílka, nekedi* (F. Svěrák, 1966, s. 94).

321 K slovotvorným synonymům řadíme útvary *dodnes* a *podnes, dočtil* a *počtil*. Doložená tautonyma registrujeme na mapách č. 61 *pozítří* (popis mapy – § 298), 63 *okolo* (popis mapy – § 298), 69 *ukleče* (popis mapy – § 307) a 75 *odkud* (popis mapy – § 314).

322 Předponami jsou modifikována i některá zájmenná příslovce. Význam neurčitosti dodává základu předpona *ne-* (*negde/nehde/nede, nekam* – adv. místa, *negdy/nehdy/nedy* – adv. času, *nejak* – adv. způsobu). Význam libovolnosti mají útvary s prefixy *leda(s)-, leci-, bar-/bár(s)-* (*ledagde/ledazgde/ledahde/ledade; lecide; bárgde/bárgzde/bárde, bárkam* – adv. místa, *bárgdy* – adv. času).

323 K slovotvorným synonymům patří následující výrazy: *ledagde/ledazgde/ledahde/ledade // lecide // bárgde/bárgzde/bárde // bárkam*. Viz též mapa 71 *kam* (popis mapy – § 312).

324 Osobitým typem modifikace je negace. Předpony *ne-* a *ňi-* modifikují význam základu záporem (*nedaleko* – adv. místa, *nedávno* – adv.

času; *ňigde/ňihde/ňide* // *ňikam* – adv. místa, *ňigdy/ňihdy/ňidy* – adv. času).

325 Předpona *máto-* má funkci „omezení platnosti“ (*mátogde* – adv. místa).

Postfixy

326 Při nářečním výzkumu byla zapsána celá řada adverbii s postfixy (*-ka, -kaj/-kej, -k, -vá/-ová, -ma, -j, -aj/-ěj/-ej, -ť; -si, -pak; -av-*), které potvrzují slovnědruhou povahu formace. Neběží zde o modifikaci, a proto tyto útvary probíráme zvlášť za adverbii deadverbiálními.

Autoři nářečních monografií zachytili i řadu dalších postfixů a formací: *naprotivo, sprotiva* (A. Kašík, 1908, s. 85, F. Svěrák, 1957, s. 108), *otáto, henki, tot* (M. Kolaja, 1934, s. 82), *fčílki, fčílké* (J. Bělič, 1954, s. 276), *kajsik, otkajsik* (F. Svěrák, 1957, s. 108), *tamej, fčýkej, zaskej* (J. Skulina, 1964, s. 91), *otkácik, fčílék, fčíléki, ňigdová, potemáki* (F. Svěrák, 1966, s. 94), *henkajk* (S. Králík, 1984, s. 62).

K postfixům patří

-ka: tetka, fčílka, dneska/neska (adv. času), *semka* (adv. místa)

-kaj/-kej: dneskaj/neskaj/dneskej, totkaj/totkej, henkaj/henkej, fčíl-kaj/fčílkaj/fčílkej/fčílkej (adv. času), *semkaj* (adv. místa)

-k: tadyk/tudyk, gdesik (adv. místa), *gdysik* (adv. času), *jaksik* (adv. způsobu)

-vá/-ová: podlevá/podlivá, vedlevá/vedlivá (adv. místa), *indová, tedová* (adv. času)

-ma: kadyma/kudyma, tadyma/tudyma (adv. místa)

-j: takěj, zasěj (adv. způsobu), *vedlej* (adv. místa)

-aj/-ěj/-ej: fčílaj/fčíléj/fčílej (adv. času)

-ť: toť (adv. místa)

Význam neurčitosti dodává základu postfix *-si* (*gdesi/desi, kamsi* – adv. místa, *gdysi* – adv. času). Dalším postfixem je *-pak*. U výrazu *gdepak/depak* (adv. místa) vystupuje jako prostředek citově zabarvující.

Tuto formaci s postfixem *-pak* jsme zaznamenali pouze v západním cípu dolských nářečí.

Srov. též § 331, 332, 334, 344.

K této skupině se přimyká také formant *-av-*, který se vsouvá mezi základ a významotvorný formant (*doposavád/doposavád, dosavád/dosavád/dosavad, posavád* – adv. času).

Srov. též Z. Rusínová (1984, s. 97, 103).

327 Ke slovotvorným synonymům řadíme tyto útvary: *tot // totkaj/totkej, vedlevá/vedlivá // vedlej, fčílka // fčílka/fčílka/fčílke/fčílke // fčílaj/fčílěj/fčílej, gdesi // gdesik // kamsik, gdysi // gdysik*. Z řady tautonym vybíráme jen některé. U adverbii *tadyk/tudyk, semka* a *vedlevá/vedlivá* sledujeme výskyt postfixů *-k, -ka* a *-vá*. Registrujeme je na mapě č. 79.

Mapa č. 79 *postfixy* (s. 223)

Na části **východní Moravy** – na severozápadě Valašska – se postfixů vůbec neužívá. Nejvíce je rozšířen postfix *-k* (SSJČ *tadyk* nář.). Vyskytuje se na celém zkoumaném území kromě širokého Kloboucka. Postfix *-vá* se objevuje zhruba ve střední části východní Moravy a na východním okraji Valašska. Na Kyjovsku, Kloboucku a na Vsetínsku byl zapsán postfix *-ka* (SSJČ *semka* obl.). Územní rozložení dalšího postfixu *-ma* znázorňuje mapa 72 kudy (popis mapy – § 312).

V **českých nářečích** byl postfix *-k* zaznamenán roztroušeně na téměř celé Moravě. Postfix *-ka* se vyskytuje v celých Čechách, na Moravě s výjimkou východomoravských dialektů a na větší části Slezska. Velký areál ve středomoravských dialektech vytváří postfix *-ma* (ČJA 5, 2005, s. 572–574, mapa č. 411 a, b, v komentáři jsou zpracovány i další postfixy, např. *-ť, -ky, -kaj*).

Srovnáním naší mapy a mapy z ČJA zjišťujeme, že náš nářeční výzkum zachytil postfix *-ka* i v některých částech východomoravských dialektů, a to na Vsetínsku, Kloboucku a Kyjovsku. Rovněž jsme na jižní polovině východní Moravy a na východě Valašska zaznamenali postfix *-ma*.

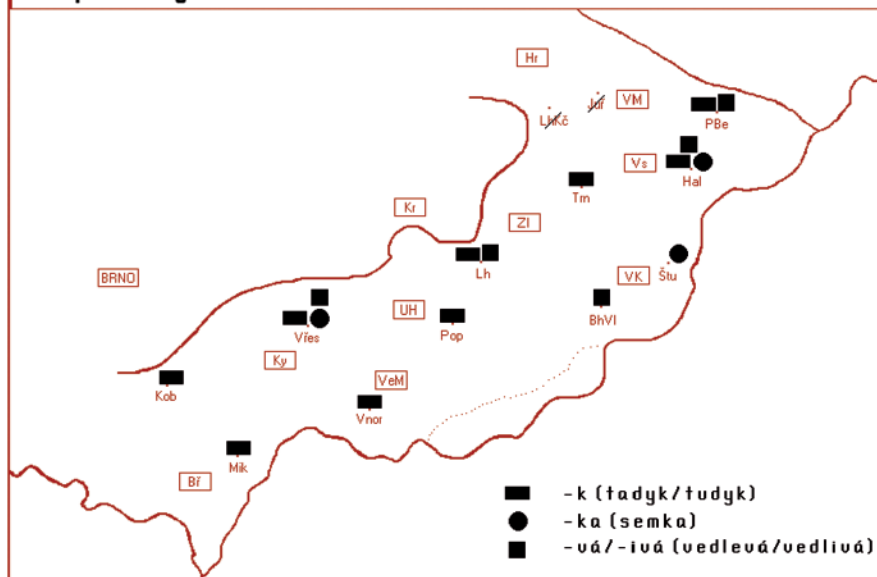
K. Fic (1984, s. 206) ve své práci o středomoravských dialektech znázornil na mapě č. 24 maximální rozšíření postfixů *-ka, -ma, -m* a *-á*.

Srov. Z. Hlubinková, 2006a, s. 105–108: Studie pojednává o postfixech *-pak/-pa, -ž, -těž, -jenom* a *-to* pojících se s tázacími adverbii, tázacími zájmeny a číslovkou *kolik*. Jejich územní rozložení je v českých nářečích následující: Formant *-pak* se vyskytuje na celém území českého národního jazyka (na západě Čech v hláskové variantě *-pa*). Zhruba západní polovinu Čech charakterizuje postfix *-ž*. Ten se objevuje též v podorlickém úseku, ve východomoravských nářečích a sporadicky na Brněnsku. Slezská nářečí se vydělují formantem *-těž*. Postfix *-jenom* byl zachycen na jižním Opavsku. Zcela ojediněle byl zapsán formant *-to* na jižním Opavsku.

Srov. Z. Hlubinková, 2005a, s. 147–151: Tento článek vychází z bohatého nářečního materiálu ČJA. Postfixy, které se zeměpisně diferencují, jsou zobrazeny na dvou mapách. Na první mapě jsou zachyceny postfixy u vybraných adverbii místa: Postfix *-hle* se vyskytuje především v severní polovině Čech. Jeho varianty *-le* a *-dle* jsou typické pro celé Čechy a část Moravy až po řeku Svitavu (*-kle* – Náchodsko). Na většině území Moravy byly roztroušeně zaznamenány postfixy *-ť* a *-k*. Doudlebsko, Českobudějovicko a jižní Strakonicko se vyznačují postfixem *-t*. Formanty *-ma* a *-ka* vytvářejí velký areál ve středomoravských dialektech, tamtéž byl ojediněle zachycen postfix *-m*. Široké Opavsko se vyděluje formantem *-aj*. Na jižní polovině východomoravských nářečí a na Těšínsku byl zachycen postfix *-kaj*. Ojedinělé *-ky* bylo zapsáno pouze na Slavonicku a jižním Opavsku. Druhá mapa je věnována postfixům, které se pojí s adverbii času: Největší územní rozsah má postfix *-ka*. Vyskytuje se v celých Čechách, na Moravě s výjimkou východomoravských dialektů a na větší části Slezska. Pro většinu jihozápadočeských nářečí, jihozápadní Moravu,

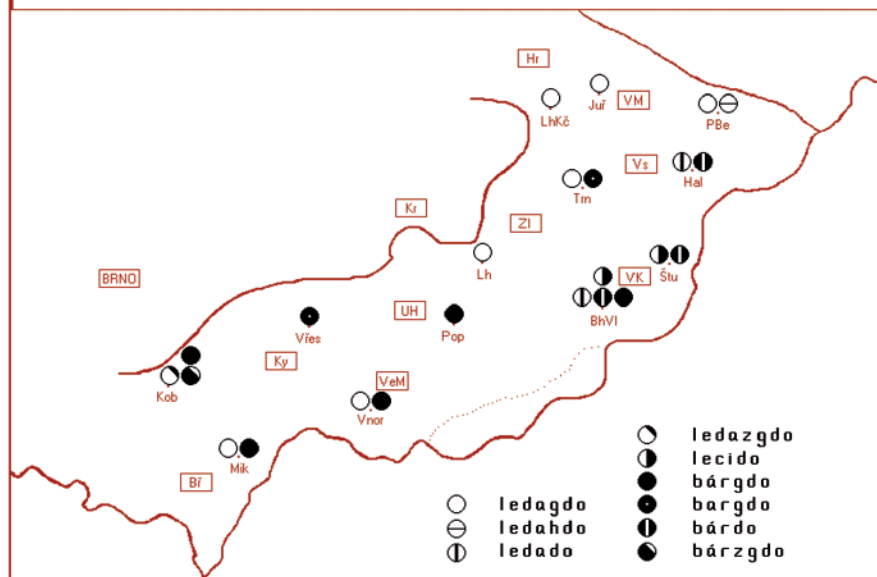
79 postfixy

ADVERBIA

80 ledakdo

ZÁJMENA

Náchodsko a Vysokomýtsko je příznačný formant *-ky*. Postfix *-ko* byl zapsán roztroušeně v Čechách. Slezsko kromě přechodových nářečí česko-polských a východomoravská nářečí bez západních okrajů charakterizuje formant *-kaj*. Na okraji severočeských dialektů a na Novoměstsku vytváří malý areál varianta *-kej*. Na Valašsku a Opavsku se užívá formantu *-ěj/-ej*.

TVOŘENÍ ADVERBIÍ SKLÁDÁNÍM

328 Do této skupiny zařazujeme příslovce, která vznikla adverbializací spojení, jejichž jádrem jsou dvě adverbia depronominální. Byly zjištěny následující formace: *stadyocád/stadyocád/stadyocúd*, *stadykocúd*, *stadyotád*, *stamocád/stamocád*, *stamotád/stamotád/stamotúd*, *stuotád* a *stuocád/stuocúd*. U složenin *stuocúti* a *stadyocúti* vyčleňujeme ještě formant *-i*. U všech těchto příslovci míst dochází ke zdůraznění základního významu.

Autoři nářečních monografií zaznamenali další složeniny, a to *dovidokád* (A. Kašík, 1908, s. 55), *stamotúto*, *tuotád* (J. Chloupek, 1952, s. 91), *stamoty* (F. Svěrák, 1957, s. 108), *semocut*, *tadyocut*, *tamocaf*, *venocut*, *venocaf* (J. Skulina, 1964, s. 91) a *otamtád* (F. Svěrák, 1966, s. 94).

329 Mezi uvedenými výrazy je častá synonymie, např. *stadyocád/stadyocád/stadyocúd* // *stadykocúd* // *stadyocúti* // *stadyotád*.

ADVERBIA – retrogradní seznam

chca nechca	kadyma	dozlatova	odeřšad
kleča	tadyma	leža	dosavad
fkleča	kudyma	vleža	stamocád
zamlada	tudyma	onedá	stadyocád
seđa	zaslobodna	tedá	odinád
fsedá	dozelena	onegdá	stamotád
stícha	dočerna	tegdá	stadyotád
stojá	dočerna	onehdá	dosavád
vestojá	dopoředňa	tehdá	doposavád
odmalička	otpoředňa	indá	dokud
odmalučka	zjara	fčera	odinud
zdaleka	fčera	vedlevá	dosud
fčilka	fčera	podlevá	doposud
semka	zitra	fčera	ottud
neska	zitra	vedlivá	doposúd
dneska	zajtra	podlivá	dokaď
odneška	zejtra	tedová	odeřšad
teřka	chťa nechťa	indová	stamocád
odmaļa	doprava	vjec	stuocád
zdoļa	doleva	víc	stadyocád
doma	znova	jednúc	dokaď

otkád	škarede	slapší	nejak
zotkád	sede	najslapší	depak
odinád	fsede	hřipší	gdepak
posád	slabje	širší	tak
doposád	stoje	drašší	nazadek
odefšád	vestoje	škaretší	napředek
dotád	zdravje	potřeťi	gdesik
stamotád	růžovje	fčilkaj	jaksik
stuotád	kysele	fčilkaj	gdysik
ottád	rychle	semkaj	narok
dosavád	bíle	henkaj	tadyk
posavád	pobíle	neskaj	tudyk
doposavád	dúle	dneskaj	dofčil
teď	kludně	tofkaj	poščil
dokuď	pkjekně	fčilaj	kam
posuď	najpkjekně	lachčej	nekam
stadykocúď	černě	lechčej	ňikam
stuocúď	mizerně	slabje	bárkam
stadyocúď	černě	hřibje	tam
dokúď	počerně	hřubje	ottam
otkúď	hore	zdravje	koľem
zotkúď	staře	fčilkej	honem
odinúď	hustě	fčilkej	předvečerem
dosúď	poprvé	henkej	předefčerem
posúď	navrch	dneskej	předefčirem
doposúď	klečaci	tofkaj	sem
stamotúď	sedaci	vedlej	ftem
ottúď	stojaci	fčilej	potem
krařičce	ležaci	teplej	rázem
kratince	gvůli	meňej	přetřím
kleče	vľoňi	prvej	dom
vkleče	předľoňi	ňižej	fdom
de	předľoňi	vjecěj	potom
ledade	vľoňi	lechčěj	dóm
fšade	předľuňi	škaredej	meň
nede	desi	tvrděj	měň
gde	gdesi	pozděj	míň
ledagde	kamsi	slabje	slabo
negde	gdysi	fčilěj	naslabo
ňigde	stuocúťi	teplěj	nahrubo
máľogde	stadyocúťi	hřibje	natvrdo
bárgde	lechči	hřubje	draho
ledazgde	vľoňi	takěj	ďúho
bárgzde	poprvňi	pomalěj	ťicho
hde	pozitři	rychlěj	sucho
ledahde	drašři	meňěj	maličko
nehde	drachšři	chľadňej	slabučko
ňihde	slabješři	klidňej	hebučko
fšuhde	kyselešři	zasěj	nadrobučko
lecide	teplešři	ťišěj	lehučko
ňide	kyslešři	najťišěj	ťichučko
inde	černějšři	čistěj	mjekučko
odinde	nejťišějšři	prvej	mňekučko
bárde	čistešři	dražěj	teplučko
fšude	teplějšři	ňižěj	teňučko
mľade	honemšři	jak	kraťučko

blizučko	nahusto	pozejtřku	onegdy
ňizučko	zdravo	považasku	tegdý
namjeko	nanovo	počesku	ňigdy
daleko	narůžovo	posřovensku	dogdy
nedaleko	čerstvo	pozajtřesku	bárgdy
namňeko	večer	navršku	hdy
lechko	večér	nazatku	nehdy
tenko	navečér	zezatku	onehdy
natenko	předvečér	dozatku	tehdy
malinko	navečír	vzatku	ňihdy
sľabulinko	dnes	napřetku	ňidy
hebulinko	dodnes	dopřetku	indy
mjekulinko	podnes	naspotku	tudy
mňekulinko	hůpš	zespotku	pořichy
teňulinko	mockrát	dospotku	podomácky
krařulinko	jedenkrát	otspotku	posřovácky
bleďunko	tenkrát	odmaľu	ňemecky
teňunko	mnohokrát	pomaľu	poňemecky
krařunko	mockrát	pokyseľu	klečácky
hľuboko	jedenkrát	pobiľu	seďačky
široko	najedenkrát	pobiľu	poseďačky
naširoko	tenkrát	doľu	stojácky
vysoko	mnohokrát	dóľu	postojácky
blisko	nastokrát	domu	klekačky
úsko	toľ	dómu	ležácky
naúsko	nazadu	počérnu	poležácky
nadrobuško	odzadu	gvečeru	mlčky
sľatko	zezadu	pozitru	pomalučky
krátko	dozadu	pozitru	pomalinky
máľo	vzadu	pozutru	pomalunky
rychľo	napředu	naživu	vaľasky
bíľo	dopředu	znovu	poprasky
okoľo	naspodu	doľu	česky
naokoľo	zespodu	dóľu	počesky
dvojmo	otspodu	dómú	poslesky
nadarmo	pořichu	jednú	morafsky
ráno	trochu	prv	pomorafsky
nadrobno	navrchu	dy	popansky
ľacino	dovrchu	kady	pocigánsky
pilno	zvrchu	dohromady	bosky
načérno	polhotecku	inaďy	pješky
načérno	pomalučku	fšady	odmaľy
nedávno	potichůčku	tady	pomaľy
rovno	pozitřeku	nedy	naráz
zarovno	polechku	onedý	(jeden) raz
často	potenku	teďy	ráz
čisto	venku	gdy	dráž
načisto	pozitřku	odgdy	
husto	pozitřku	negdy	